

КИЇВ

KYI W

журнал
літератури, науки, мистецтва,
критики і суспільного життя

1961

СІЧЕНЬ
ЛЮТИЙ

1

JANUARY
FEBRUARY

KYIW

838 N. 7th St.
Philadelphia 23, Pa.
Tel. WA 2-1699

UKRAINIAN
LITERARY AND ART MAGAZINE

Published Bi-Monthly
Publisher and Editor B. Romanenchuk, Ph.D.
Subscription: \$4.00 per year.
Single copy: \$0.70.

Entered as second class matter at the Post Office at Philadelphia, Pa.

No. 1 (64)

JANUARY—FEBRUARY, 1961

VOL. XII

З М І С Т

1. Л. Полтава/Веселим дзвоном вод	1	11. М. Кульчицький/Духовні концерти хору Городовенка; спогад	26
2. Д. Міщенко/Доля поета; новела	2	12. В. Дорошенко/Шевченкіана в календарях на 1961 рік	31
3. Г. Журба/Привіт 61-му, імпровіз.	7	13. Ньюйоркські музики/Шевченко і музика	40
4. Б. Антоненко-Давидович/Крила Артема Летючого; оповід.	8	14. Б. Романенчук/За власну систему виховання	42
5. Діма/Поезії	15	15. Максимчук/Українські письменники в Бразилії	52
6. В. Лесич/Із „Крейняного кола“	16	16. На мовні теми: Я. Рудницький/Шевченкова мова	55
7. А. А. Мортон/Поезії	17	17. Бібліографія	56
8. Х. Р. Хіменес/Поезії	18		
9. Фіона Меклойд/Про вільшанку	20		
10. М. Кушнір/Малярі переломових епох	22		

Пресфонд у 10-тиліття „Кисва“

Д. Колішка, Гартфорд	4.00	Є. Рудий, Філядельфія	1.00
Г. Лозинський, Чикаго	2.00	Я. Бігун, Ньюарк	1.00
Г. Дмитрик, Клівленд	2.00	З. Стефанів, Ньюарк	1.00
Т. Тещук, Філядельфія	2.00	Е. В. Москалюк	1.00
І. Скальчук, Філядельфія	2.00	І. Бодревич, Кемден	1.00
М. Караман, Філядельфія	1.00	В. Грицина, Гартфорд	1.00
Я. Баглай, Філядельфія	1.00	А. Слюсарчук, Детройт	1.00
І. Скіра, Філядельфія	1.00	М. Лисогір, Нью Йорк	1.00

Всім жертводавцям складаємо щирю подяку і просимо інших підтримати своїми датками наш журнал.

Статті підписані справжнім прізвищем або відомим псевдонімом, чи ініціалами не завжди висловлюють погляди редакції. За підписані статті відповідають їх автори.

Передруки і переклади за згодою редакції і поданням джерела.

Леонід Полтава

ВЕСЕЛИМ ДЗВОНОМ ВОД ВЕСНЯНИХ...

Веселим дзвоном вод весняних
Під неба вольного покров
Із-за морів, з-за океанів
До нас Ти з березнем прийшов!

Розквітло місто — хоч і з криці,
Усі серця — у „Заповіт“,
І перелетні рідні птиці
Крильми благословляють світ!

Ти гордо йдеш по всій планеті,
Йдеш без паспортів і віз,
Бо Ти людей собі, Поете,
Обрав за паспорт і девіз!

Твій шлях не згасне, не схолоне,
Бо серце світу в ньому є;
Від Києва до Вашингтону
Надії райдуга встає!

Надії райдуга крилата,
Що, наче снігу на ріллі, —
Врага не стане й супостата,
А „буде син і буде мати,
І будуть люди на землі“!

З цим числом починаємо і ми відзначувати Шевченкові роковини і будемо цілий рік поміщувати Шевченківські матеріали, якщо нам будуть автори надсилати. Запрошуємо поетів, письменників, шевченкознавців і літературознавців до співпраці.

Р е д а к ц і я.

Дмитро Міщенко / ДОЛЯ ПОЕТА

Новеля

Доле! Доле!
Моя ти співана воле!..
Т. Г. Шевченко

Коні біжать підтюпцем, і тарантас розмірено похитується на клінкерному шосе. У спеку, напевне, заснув би під його заколисуюче погойдування, а зараз і гадки немає. Свіжо, гарно довкола. У видолинках стоять іще холодні снігові води, з лісів, гаїв та урочищ стікають, прокладаючи собі шлях між торішнім листям, веселі струмки, а на горбах помітно зеленіє вже трава і ген по всьому полю парує зігріта весняним сонцем земля. Тиша така разюча, що, здається, зупинись отут, під високими тополями обіч шляху, і почувеш, як скриплять вони, солодко потягуючись після довгого зимового сну, як полускують бруньки на гілках, безсилі стримати пробуджене весно-лістя.

Але коні не збавляють крок, біжать і біжать собі підтюпцем, і тарантас постукує колесами, розмірено похитується, заколисуючи.

Поет сидить позаду замислений, дивиться на пробігаючі обабіч поля. І не знати, милується він видами чи десь аж за морем витає думкою — такий мрійний і збуджений у нього погляд.

Весна... Як швидко, як несподівано підкралась вона цього року! Чи давно на саях роз'їжджав він по селах? А зараз — глянь, що робиться: трава пнеться до сонця! Гай-гай, отак і вік пролетить непомітно. Мислимо: тридцять чотири роки вже! Микола і той жениться, на весілля, бач, кличе. А йому все ніколи: то малюнки, то муза не дає спокою. Таке робиться довкола... Куди не глянеш — і серце крається: скрізь злидні, наруга, сльози...

Лунко вистукують коні копитами, струмки дзюрчать на обочинах шосе, та поет не дослухається — сидить мовчазний, заглиблений у свої роздуми.

Візник позирає на нього крадькома, видно, запитати щось хоче і не наважиться. Нарешті поборов таки несміливість — хахикнув у кулак, кличе пасажира:

— Пане!

Шевченко зводить на нього сумні, ще замислені очі.

— Не клич мене так, Артеме? Я — Тарас.

І знову дивиться в далечінь, думає. А візникові не терпиться — совачється на сидінні.

— То, значить, правда?

— Що — правда?

— Що ви... з кріпаків.

— А-а... Правда, Артеме, правда.

— Боже, — щиро дивується візник. — Кріпак — і на волі. Невже то може таке бути?

Шевченко довго мовчить, дивиться на візника.

— Може, Артеме, може.

А думка чіпляється вже за зелений пагорок на повитій серпанком ниві, потім лине ще далі — ген-ген, аж до синіючого на обрії соснового лісу.

... На весіллі у Костомарова будуть, напевне, поважні гості. І все — професори, усе — чини. І з дамами, звичайно. А він — один. Сумно і боляче буде тобі, Тарасе. Ой, боляче! А не признаєшся, нікому не признаєшся. Навіть виду не подаси — співатимеш на весь голос, ще й інших веселитимеш своїми співами.

А може, зустрінеш там її? Може, зустрінеш, га? Адже Микола натякає на щось. Пише: „Женимо тебе, бурлаку!“

Цікаво, кого він має на увазі? Хто може бути там . . . підходящий? . .

Тарантас порівнявся з переліском, що виходив до самого шосе, і перед очима поета відкрилось розкидане понад балкою село. Високі дерев'яні хати з потемнілими від давності солом'яними кривлями сумно чорніли поміж голих і, здавалось, нижчих від того дерев, а далі, під гору, височіли різьблені панські палати. Довкола палат — розкішний парк, через дорогу — церква. Мов сторожа, стоїть перед самою брамою, наглядає за спокоєм у панській садибі.

„Точнісінька Мосівка, — думає поет, оглядаючи село. — Он і млин на горі, і журавель при в'їзді. Так ніби взяв хтось та й переніс сюди, на Чернігівщину“.

І пригадався йому 1843 рік, перше повернення на Україну, а потім — бал у старій Волховській . . . Тоді було ранне літо, здається, кінець червня, була та неповторна для північної України пора, коли буйно розквітає природа і стає такою пишною, такою чарівною, мов дівчина на весіллі . . . Їхали вони з Гребінкою, вдихали запахи акацій, милувались околицями і до нестями раділи, збагнувши, що природа й справді гуляє своє весілля: адже то були дні літнього сонцестояння!

На баль прибули з запізненням. У залах гриміла музика, танцювали гості. Гребінка не відставав від нього — рекомендував хазяйці, знайомим, аж поки молодь не забрала до свого гурту.

Там і зустрівся з Ганною. Стояла в колі дівчат — молода, вродлива — і так дивилася на нього, немов бе запитувала: „Де я бачила тебе, у сні чи наяву?“

Що вона сказала тоді, вітаючись? Що давно вже знає його? Ні, здається, не те: сказала, що таким і уявляла колись, до знайомства.

„Отаким непоказним?“ — запитав він жартома.

„Ні, що ви! — посміхнулася й засяяла вся. — Отаким щирим і добрим“.

„Ха-ха-ха . . . — весело розсміявся він. — Помилились ви, Ганно. Бачите, який я низенький на зріст? А всі дрібні, запам'ятайте, злі, як зінські щенята“.

Ганна теж посміхнулася, видно, відчула в його словах якусь долю правди, та одразу ж заперечила гаряче:

„О, ні! Про вас цього сказати не можна. Я читала „Кобзар“ і знаю: про вас цього сказати не можна!“

„Е-е, добродійко, то ви не все ще читали. Я тільки іноді буваю добрим, а більше злий, навіть лютий“.

„А очі ваші, душа ваша про інше кажуть“.

„Очі?“

„Еге ж, в очах не те написано“.

Розмовляли довго. Ганна дивувала його своїм розумом, а ще більше — скоряла. І розумом, і вродою скоряла. Не помічав навіть, що забув про товарство, не бачив, що й вона вже дивиться тільки на нього, розмовляє тільки з ним. Для них не існувало тоді ні Мосівки, ні балу. Одна музика підіймала й несла кудись на крилах. Тільки для неї серця були відкритими!

Після вечері гуляли в щедро освітленому місяцем саду. Ганна позирала на нього крадькома, посміхалася. А він жартував, сипав дотепами.

„Я запам'ятаю цей вечір на все життя!“ — сказав їй гаряче.

„Тільки вечір? А компанію?“

„Сказати вам правду?“

„Хіба могли б і неправду говорити?“

„Міг би! Але вам скажу правду: з компанії запам'ятаю лише вас“.

Вона засоромилась, і коли схилила голову, до серця йому хлинула нова

відчутно-тепла хвиля: у неї було м'яке, до глибини душі хвилююче своїм дотиком волосся.

„Ви росли в степу?“ — запитав він, дивлячись на її уквітчану польовими квітами сукню.

„В степу“.

„Там зараз, певне, гарно“.

„О, так! — зраділа Ганна, хапаючись за цю думку. — Там зелень у цю пору аж буя. А квітів скільки в полі! Рожевих, білих...“

„І таких?“ — показав він блакитну квітку, яку непомітно зняв з Ганниної сукні, ще там, у кімнаті.

„Тарасе Григоровичу!..“

„Тс-с!.. Ні слова, Ганно. Хіба забули: зараз же купальські дні“.

„Ну, то й що?“

„Як — що? В ці дні Сонце бере шлюб із красунею Зорею, а хлопці мають право викрадати собі дічат“.

„А-а! — повеселішала вона і голосно засміялася. — То ви, значить, пробуєте, чи зугарний? Але... — Ганна замовкла і сумно посміхнулася. — Але мене вам не вдасться викрасти“.

„А то ж чому?“

„Спізналися“.

„Як? Ви... заміжня?“

Вона журно схилила голову і довго, неймовірно довго мовчала.

Лише прощаючись, насмілилася глянути йому у вічі.

„То ж квіточку слід, певне, повернути?“

„Ні, ні, — поспіхом заперечив він. — Я залишу її при собі. На згадку про вечір і... компанію“.

Давно відцвіли акації, і на полях під Яготином не стало вже квітів. А він усе ходив за місто, усе шукав їх по обніжках. Зустріне було людей, погомонить про се, про те, а зведе на квіти: „Чому так рано одцвіли, чи не збереглися десь у видолинках?“

Та люди як змовилися: „Е-н, — казали, — не шукай, чоловіче. Минулося! Всьому свій час“.

Стомившись, виходив на могилу, сідав у високій траві і довго-довго дивився в димчасту далечінь, кудись аж за обрій.

Всьому свій час.

Згодом і трава почала в'янути. Пусто і сумно робилось у полі. А ще сумніше на серці.

Тоді забирався до себе у флігель і працював, від рана до ночі працював, аби розвіяти тугу, затамувати біль.

Курились за вікном дороги, сіяли з неба дощі, листя почало жовкнути, а він сидів у Яготині, розмальовував князеві флігель і не наважувався поїхати.

Та зате Ганна наважилася. Прибула до Репніних з усією родиною — з чоловіком, старшим за неї літ на двадцять, з діверями, зовицями, сусідів навіть захопила з собою — і такий гамір зняла в тихому досі будинку князя, що й стара Волховська позаздрила б. Струнка і сяюча, не походжала — плавала поміж жінками, одним посміхалася, іншим кидала якесь звеселяюче слово і все норвила залучити його до жіночої компанії.

І таки домоглася свого.

„Ти не чекав на мене?“ — запитала своїми ніжними, з глибокою снівкою очима.

„Що ти, Ганнусю, чекав. З дня на день, з години на годину!“

„А приїхати не приїхав“.

„Мені незручно було“.

„А мені — зручно?“

„Не знаю. Я взагалі не знаю, як воно буде“.

„А буде так: я викраду тебе у Репніних“.

„Мене? . Ні, ні, Ганнусю, так не можна“.

„Он як? А то ж чому?“

„Надто пізно ми зустрілися“.

Вона спершу хотіла щось сказати, уста навіть відкрила — такі пишні і такі любі в своїй скорботі уста! — та раптом скривилася гірко і заплакала. Якось особливо, по-дитячому, не зводячи з нього болісно-сумних, виповнених сльозами очей.

Чому він стримався тоді? Злякався поговору? Чи, може, й справді зрозумів у ту щасливу мить, яка безодня пролягла між ними?

На ранок Ганна поїхала. Знав: назавжди. А на могилу все ж ходив, сидав на своє улюблене місце і довго-довго дивився у димчасту далечинь, кудись аж за обрій.

Чим він вигоїв тоді свої рани? Іншою любов'ю, забуттям? Ні, ні, здається, зустріччю з Совою.

Було це тієї ж осені. На околиці міста натрапив на неї. Сиділа обіч шляху розхристана, простоволоса, наспівувала, похитуючись, якусь пісню. Підійшов ближче — і остовпів: жінка колихала цеглину! Горнула до себе, тичучи їй груди, і колихала.

„Хто вона? Що з нею?“ — запитав він прохожих.

„Сова“, — відповіли йому байдуже, так ніби мова йшла про щось звичайне, бачене і перебачене.

„Божевільна?“

„А певне. Від такого горя можна й збожеволіти. Мала жінка одним-одну втіху на світі — сина-красеня, та й того забрали: поголили лоба, і чутка по ньому пропала. А мати, бач, збожеволіла“.

З тих пір він не ходив уже на поле. І кров, і муку свою виливав на папір, не розрізняючи уже, де власне, а де людське горе.

Потім Петербург, повернення, знову Петербург і знову повернення. Скільки сліз пролито над людською долею, скільки гарячих думок вилив він на папір, щоб розбудити людей, щоб і такі, як Артем, зрозуміли, що можна бути вільним. А що з того? Возить з собою у валізі й не може пушити між люди.

„Сон“, „Кавказ“, „І мертвим, і живим . . .“ Та й та ж „Сова“ не бачила ще світу. Все в схованці, все жде слушного часу і живить його надії.

А між паперами і квітка польова. Нащо він возить її з собою? Сподівається, що зустріне колись Ганну? Ну й що ж із того? Що з того, коли вона заміння, коли вона не його?

Не його . . . А як хотілося зустріти отаку людину, хай і не Ганну, але отаку. Як хотілося б мати вже друга!

Дивно складається життя. Так ніби навмисне утікає од нього щастя. Тридцять чотири роки ганяється за ним по світу і ніяк не наздожене. З Оксаною розлучив Енгельгардт, з Мартою — люди, а зустрів Ганну — власне сумління повстало: пізно, не маєш права!

Хотілося б знати, чому ти така жорстока, доле поета? Зумисне водиш по тернах, щоб не забував про людські болі, щоб пам'ятав, що є на світі горе? Чому замість щастя даєш одну надію? Боїшся, щоб не сховався часом у кущі, щоб не заснув обласканий, утішений коханням?

Що ж, коли така загроза, — веди і далі по тернах. Шматуй чи край це бунтівниче серце, та тільки не гаси надії. Болі, муки — все можна знести. А погасне надія — погасне у серці й вогонь.

Попереду — теж шосе. Біжить і біжить назустріч, ведучи за собою поля, ліси та переліски. Пахне землею і хвоєю, що далі, то помітніше зеленіють лани, і, здається, не тільки Київ, — весна наближається разом із напливаючою з далечини рослинністю.

Від Дарниці і ген аж до київських гір котить свої хвилі повноводий Дніпро. Вище по течії виступив навіть із берегів. Наче море, розлився до самого лісу, широкий, величавий.

Тут усе було не так, як на Десні: і верби, і ниви зеленіли помітніше. Луки, неначе килими, лежали понад рікою, свіжі, запашні. А від води не стужею несло — випарами, теплими, чисто весняними випарами!

Шевченко зійшов на пором і став біля самої огорожі, далі від коней і людської метушні. Звідси видно було і верхів'я широко розлитої ріки, і сірі, не пробуджені ще від зимового сну київські гори.

Поставив коло себе валізу, дивиться на Дніпро, потім — на легку, немовби злітаючу в небо споруду Андріївського собору.

Пором мав уже відходити. І раптом почувся чийсь крик. Поет різко обернувся: берегом біг офіцер і вимагав почекати його.

За мить він був на поромі — йшов прямо на Шевченка.

— Еге-ге! — зрадів поет, пізнавши сина князя Репніна. — Василь Миколайович! Яким це вітром?

Офіцер потиснув Шевченкові руку і, заклопотаний, оглянувся назад. — Який жаль, що я не зустрів вас п'ятьма хвилинами раніше!

Поет насторожився

— Щось трапилося?

— Біда, Тарасе Григоровичу. Костомарова заарештовано. На березі жандарми — очевидно, чекають на вас.

Шевченко і вірив і не вірив чомусь.

— Це... напевне? Чи тільки чутки?

— Які там чутки. Я шойно з Яготина. До нас приїхала Ганна...

— Закревська?

— Так. Поліція встигла вже відвідати усіх ваших знайомих на Полтавщині. Ганна просила мене розшукати вас і попередити.

Ганна... Яке в неї миле смагляво-моложаве личко, яка хороша-прехороша душа! Мов жива, стояла перед ним, ніжно дивилася у вічі.

Раптом згадав, що між паперами — її квітка. Згадав і жакнувся: адже жандарми можуть знищити! Витрусять на підлогу, наступить котрийсь важким чоботом і розітре. І пам'яті не лишиться про його кохання.

— Час не жде, — нагадав офіцер. — Дозвольте скинути ваші речі.

— Що? — Шевченко схопив валізу в руки і, чи то розгніваний, чи наляканий, видивився на офіцера. — Що ви сказали?

— Дозвольте, кажу, скинути ненароком у Дніпро. Адже там вірші! Мені наказано...

— Облиште, — зупинив його поет, нахмурившись. — Красно дякую за турботи, але... не можу. Тут кров мого серця, мої незрадливі думи... Ні, ні, не можу. Дніпро хоч і рідний, та не винесе на берег, не поверне дітей моїх ні мені, ні людям.

Пором наближався до пристані. Шевченко глянув на причал: там справді стояли жандарми. Значить, на нього чекають.

Обернувся до офіцера, сумно і вдячно глянув йому у вічі.

— Прощайте, Василю Миколайовичу. Спасибі вам. І Ганні... спасибі.

Поправив на собі одяг, взяв зручніше валізу і пішов із своїми віршами прямо на жандармів.

Галина Журба / ПРИВІТ 61-му

Імпровізація

І ось знов тебе вітаєм,
невідомий нам Пророче!
Але разом і прощаєм
все, що нас вже покидає.
Бо чи хочем, чи не хочем,
а життя ціле докраю —
лиш вітання і прощання,
розставання і вітання.
Тож здоров будь, Новий Роче!
Здоров будь, і ми з тобою,
жадні щастя й сулокою,
у надіях-сподіваннях.
Що ж кому несеш з собою?
Комусь може ти останній?..

Здоров будь, новий наш друже!
Чи „нове“ іде з тобою —
сумніватись можна дуже.
Адже Час безсмертний старець,
що міняє лиш маски
в маскарадї часовій.
А по суті і в основі
то, — *sub sole nihil novi*.
Вічність — стара чарівниця,
у нове лиш чепуриться, —
моди, стилі та ідеї
міня собі мов керей,
вічно юна молодича.
Все чарує нас коханням
палким, юним обожанням,
що згорають і зникають
в неминучості вмирання.
І віднова воскресають!
В тому її вічна юність,
молода дівоча стрункість,
радість її та моторність.
Секрет Вічності — нестерта
проминальність і повторність,
умирання та безсмерття.
Секрет Вічності — горіння,
рух шаленого творіння
і шезання без сліда.
Вічність вічно молода!
Закон її „віще-верза“. —
Вічне — завжди молоде,
хоча й разом і прастаре.
Біг віків — химерні скечі
у „театрум універзум“.
Час міня лише маски:

лицар, февдал, соціялісти,
діви святі й ті „безжурні“;
комуністи і фашисти,
оптимісти й песимісти,
і філософи і дурні, —
пил часу лише, статисти.
Панцир, фрак, шинеля, свита,
осли, свині та ведмеді;
Іван Грозний, чи Нікіта,
Айзенгавер чи Кеннеді —
проминальна маскарада
в заметіль віків сповита.
Це тобі лиш, милий друже,
по історії променада.
Вічності ж це все байдуже.
Так ішли віків легіони,
тисячлїть пройшли когорти:
Ганібали, Наполеони,
всікі Сталїни, Гітлери,
ринуть в безворот, дочорта,
щоби знову на естраді
появитись, як химери,
в дурній вічній маскарадї.
Але цить усякий глас!
скупчивши увагу враз,
як сьгодні всім годиться:
це ступає тихо Час.
Час таємний безконечник,
всіх речей завершений речник.
(Років сто тому — погас
Світоч, Велетень Тарас.)
Б'є дванадцята година —
бам, бам, бам...
до Вічності дзвонить брам.
А далеко, геть десь там...
в туманах, за океаном,
під снігами Україна
мріє сон віків тривожний.
Сон кошмарний, сон тотожний,
що за Бату, Тамерлана,
все той самий, все той самий,
наче час для неї станув.
Хтось в розпуці до безтями
все чекає і питає:
— Чи вістей від „тих“ немає,
що пішли в світі незнані,
п'ятсот тисяч посланців —
сестер наших та братів,
підіймать похід хрестовий

проти пекол усіх змови?
Хтось питає і чекає;
але відгуку немає.
Тихо тут і тихо там...
з-поза всіх залізних брам.
Тільки твердо Час ступає,
крок за кроком відміряє
безконечну свою путь.
Це роки, віки ідуть,
Ми також ідем за ними,
наче привиди незримі,
крок за кроком,
з кожним роком,
жалюгідних примар зрише,
до Вічності чорних брам,
Усе ближче, ближче, ближче...
Б'є дванадцята: бам, бам, бам...

Не журіться, милі друзі!
Це „мементо“ усім нам.
Це ніяке відкриття.
Тож чи в радості чи в тузі,
знімім чашу за Життя!

За Життя — величне чудо,
що таємно в нас горить.
Що було, і є, і буде,
перед нами й після нас.
Життя вічне — як і Час,
і коротке — наче мить.
Життя ласкаве й жорстоке,
повне розпачу, екстаз,
мук, гріхів і каяття.
На всю Вічність одиноке
що буває тільки раз,
благословлене Життя!
З рук твоїх приймаєм дари,
твою чашу золоту,
насолод цілющі чари
і отруйну гіркоту.
Повну чашу наливаєм,
щоб знайти в ній забуття
Гімн хвали тобі співаєм,
премогутнее Життя!
Невмирущее Життя!
До дна чашу випиваєм —
за вічну молодість Життя!

Борис Антоненко-Давидович / КРИЛА АРТЕМА ЛЕТЮЧОГО

Оповідання

Нам розум дав сталеві крила
І, замість серця, палкий мотор.
З пісні пілотів.

Над громадям багатоперверхових кам'яниць, над димарями заводів, над зеленим масивом задніпрянських борів — високо в блакитне небо злетіла легка біла спіралька. Це реактивний літак. На хвилину приглушивши своїм рокотом гомін київських улиць, він з страшною швидкістю, випереджаючи свій власний звук, полетів на північ.

Я дивився, як танула в блакиті неба довга біляста спіралька, і моя думка сповнювалась гордістю за могутній людський розум, що обернув мрію на дійсність, створив із казки бувальщину.

Реактивний літак!

Плід давньої мрії, сміливий зліт у височинь проникливої людської думки, витвір довгої напруженої праці вчених, інженерів, техніків, робітників...

І пригадався мені один мрійник з глухого села на Полтавщині, який на початку цього століття, десь на світанку авіації, захотів сам злетіти в загадкове, нездоланне небо.

Його давно вже нема, він заплатив своїм життям за спробу літати, та якась маленька частка і його мрії, якийсь далекий відгомін його радісного вигуку — вчувався мені в потужному рокоті реактивного літака...

І я привітно усміхнувся його пам'яті.

* * *

В селі Артема вважали за дивака. Горілки не пив,, тяжко працював на маленькому клупті землі, що ледве могла прогодувати його сім'ю, а книжки купував. Бувало на ярмарку люди, спродавшись, і до шинку заглянуть, а він — ні. І замість того, щоб, як годиться доброму чоловікові, хильнути чарку-другу й заспівати веселої, він купить на виторговані гроші книжку з малюнками та так же на неї дивиться, так її рукою гладить, немовби хтознаєк добро придбав! І вдома ввечері потім марно лій переводить, луплячи очі в ту книжку. А для чого то? Не пан же який, не піп, навіть не писар з розправи, а простий собі мужик! Хіба то мужицьке діло книжки читати! . . . Головне ж, і до школи малим не ходив, а оповідали, що то п'яниця дяк з сусіднього села за шкалик горілки навчив його на біду літери докупити складати. І ото відтоді Артем — як розуму рішився. І громади став ніби цуратись, усе, знай, сидить у своїй хаті, пучкою по рядках у книзі водить, і губами ворушить. Ну, чисто тобі здитинився дядько! . . . Проте, коли його жартома питав хто, що він там у тих книгах знайшов, Артем охоче розповідав. І сміялись же потім люди, переказуючи один одному, як Артем вичитав у книгах, що японці, приміром, збирають по горах пташиний послід і тим послідом землю угноюють, а котрий японець багатіший, так той і оселдцями свою землю здобрює.

А найбільше любив про птахів оповідати. І тут же й сам уголос міркував, немовби радився з кимось:

— І то сказати: птах птахів не рівня! Той птах швидкий, моторний, той повільний, важкий, а то, дивись, і — так собі. З вигляду наче й птах, а тільки й слави тієї, що крила в нього є, — курка в дворі, приміром . . . А от за морями-океанами, у вирії, птах страус водиться. Літати той птах не може, бо, хоч у нього і є крила, та ті крила йому ні до чого, бо в нього вся сила — в ногах. Ноги довгі й цибаті. І біга на тих ногах страус дуже швидко. Отак, як кінь. Ну, тільки й кінь не всякий за ним уженеться! Хіба що огир з графського маєтку, той міг би, а наші мужицькі шкапи його не наздогнали б, бо птах прудкий. І на ньому можна верхи їздити. А для чого тому страусові крила і для чого його за птаха мати, коли він не літа, — того в книзі не вичитав . . . Або ще, приміром, яйця. Страус кладе яйця в пісок, а інші птахи майструють свої гнізда на деревах, у кушах, у траві. На що вже курка, а й та висиджує яйця в гнізді. І знову ж таки, взяти таке: птахи несуть яйця, та й гадюка — теж несе яйце, і з тих яєць вилуплюється мале гаддя. І черепаха так само. Тільки птахи літають, а гаддя повзає. Чому воно так? . . .

І ніхто не міг Артемові пояснити, тільки дивувались потім поміж себе: не інакше, як Артем з глузду з'їхав.

Дехто тут же й жалів його: — А шкода! Ніде правди діти — хороший був чоловік, роботящий, сумирний . . .

Спитав якось Артем про птахів, гаддя та яйця й батюшку, коли той, повертаючись із церкви, спинив Артема на вулиці, щоб найняти його луг викосити. Батюшка, почувши дивні Артемові запитання, спочатку засміявся і дивився на нього, як на прищелепуватого, мовляв, чи ти, Артеме, сповна розуму? Потім прокашлявся і поважно сказав:

— Бог сотворив, Артеме, багато чудес, та не збагнути тайни створення Всевишнього слабому, людському розумові.

Вислухав побожні батюшчині слова й пішов додому замислений:

„Невже й сам учений піп, що найближче від усіх людей стоїть до Бога, не знає? А, може, й знає, тільки таїтья чогось . . .“

* * *

Артем спинив коня, повернув чепіги і зчистив з чересла істиком землю. Вона спала долі гливка, як каша. Він узяв грудку і розтер у долоні. Земля була масна, як олією заправлена. Він схилив голову, густа темна борода увігнулась йому в розхристані груди й зламалась навпіл, а він дивився на розтерту, сиру грудку й думав, і земля, знову ж таки, не однакова: на Полтавщині більше родюча земля, чорноземля, а по інших губернях — супіски, солонці, піски. І на тих солонцях мужик бідкається, а де кращої землі — то панська або багатирська. Та воно й на солонцях уродить, тільки не в нас, а в німця або француза. Вони угноювати землю вміють. Книга так пише, а в книзі правда. Якби зібрати всі книжки, що є на світі, та прочитати їх усі — геть би всю правду вичитав! Та чи ж є такий чоловік, щоб усі книжки подужав? А може, де й сидить він поміж книжками і в трубку на на зорі дивиться, бо він лік усім зорям на небі знає. Тільки мужикові того не звісно; від мужика правду ховають. А вона десь та є! . .

Артем важко зітхнув і знову взявся за чепіги. У далині парувала розпанахана рілля. І була вона не рахманна, як стерня восени, а збентежена. Бо повесні все прокидається, все оживає — і рослина, і тварина. Все знає свій час, свою пору, — коли цвісти, коли встигати, а коли й умирати. Через те весну змінить рясне, багате літо, далі надійде осінь, коли пожовкне все, зажуриться хмарними днями, заплаче дощем, а потім все покриє снігом холодна, мертва зима . . . У всьому на світі є свій порядок, тільки в людини воно не так, мовби шкереберть. Той працює тяжко, гірко б'ється над тою нивою, а в злиднях і помре, а той нероб ледачий, чужою кривавицею живиться, а — багатий, у розкоші живе і від усіх йому шана. Чому? Такий чудний цей світ і незбагненний . . .

Неподалеку коло озера спустився чорногуз. Розпростер крила і, як по нитці навкоси, він плавно знизився додолу. Ходить на тонких ногах край берега і наче хизується чогось. А чого б ото птахові німотному та пишатись? Проте він, хоч і птах, а все ж по-своєму щось знає, тільки не скаже. Не дано чорногузові язика такого, щоб слово людське промовити. І все воно в світі роз'єднано: птах крила має, та говорити не втне, а людині крил бракує. Руки без пір'я, замість крил. А втім бачив раз на ярмарку — носив якийсь пройдисвіт з'города — зеленого птаха на катеринці. Скаже він щось птахові, і птах йому по-людському відповідає. Не врів довго, думка, ману катеринник напускає, фокуси, сказати би. До самої катеринки протовпився між люди, заглядав птахові в дзьоба, наслухав пильно й пір'я полапав. Пір'я пташине, тільки що шорстке, а голос — то таки, справді, птах, а не катеринник балакав. Птах — папуга.

Артем дивився, як цибав бережком чорногуз, жаби довгим дзьобом хапаючи, і червоні чорногузові ноги видались йому зараз чимось прикметними. Пустив чепіги і одійшов від пуга.

Скільки ж разів бачив чорногуза, а тільки тепер воно спало на думку! Як був ще на дійсній військовій службі у 29-му драгунському полку: корнет Штокке в третьому ескадроні — чисто тобі чорногуз. Ноги довгі та тонкі — стукни ломачкою — і поламались би враз, а коли було проз ескадрон схильці йде, — задом трусить . . . І чорногуз ішов схильці й трусив задом. Зненацька став на одній нозі, а другу під себе манірно підігнув.

— Охвицер! — буркнув Артем у дивному захопленні й подався до озера глянути ближче. Чорногуз нашорошився, крутнув головою туди-сюди, тріпонував крилами, змахнув, розігнався на тоненьких офіцерських ногах і важко злетів угору.

Артем спинився зачудований. Очі йому широко розплющились і горіли. Дихав уривчасто і неспокійно. Правицею тер розхристані волосаті груди,

а ліва рука легенько змахувала. Розчепірені шкарубкі пальці — як простягнуті крила. І раптом йому здалось, що власне тіло його стало легке-легке. Геть зовсім без ваги. Його пойняла божевільна думка і, як вітровий, поривала з ніг. Летіти! Він, як сновиди, широко розпростер кремезні руки і певно змахнув перший раз. Потім дужче, відштовхнувся від місця і побіг навмання за лелекою, несамовито вимахуючи руками й підстрибуючи.

Хапав спрагло відкритим ротом повітря і мчав. Ноги ледь-ледь торкались землі, і йому здавалось, що він знімається. Треба тільки дужче і швидше! Швидше! . .

Він упав, зачепившись об висохлу купину, й перевернувся горілиць. Груди йому бентежно движіли, а розкуйовджене чорне волосся — десь загубив шапку — уболотилось; він лежав знеможений і важко відсапував біг. Запалені червоні очі тоскно й допитливо дивились угору. По щоні — чи то від вітру, чи так від чого — текла сльоза.

Високо в небі буяв чорногуз. Змахне крилами й лине в повітрі, мов плыве, змахне що раз — і лине далі в далину. Крила широкі, а тулуб — малий. Як цурупалок. Птах! . .

У селі говорили всячину. Казали, що над книжками розуму одбіг, казали, що й з чортом злигався, хтось бачив, як Артем у чортячому танку полем крутився. Були й такі, що запевняли, ніби Артем — відьмак і то здавна вже в нього, тільки не примічали якось перше. А більше казали: здурів. Був дядько роботящий, землю шанував, і хоч змагали його злидні, та працював чоловік. Знесилювався, надвереджувався, сяк-так вибивався з голоду. Сина Васька посилав до школи, і жінка, Христина, по сусідах позичатись не ходила. Бо гордий був чоловік і не допускав того. Був чоловік, та збувся.

Спричинилось йому таке — чи то око лихе глянуло, наврочило, пристріт його обнав, чи то переполох дійняв його, чи, може, з'їв чого: змарнів, на виду спав, тільки очі горять, як вугілля. Замок і все думає. Думки, як хмари, обсіли його, а не знати, що то він там собі думає. Тільки й сказав жінці:

— Якщо птах може забалакати, то й чоловік полетить. І в книзі так написано, що вже літали . . .

А до чого воно — не добрала Христина. Допитувалась, — не сказав.

— Підожди — сама побачиш.

Тільки й того. Вже й обсіялись давно люди, ось незабаром і жнива зайдуть, а він занедбав усе. Якби сама з хлопцем на посміх людський не виїшла в поле, була б нива й досі, мабуть, несіяна. Мовчить і, знай, щось майструє в клуні. І нікого не підпускає туди. Ночує в клуні й возом двері на ніч заставляє, щоб не підгледів хто. З людей дехто догадувались. Казали сміючись:

— То Артем літати надумав.

Через те й прозвали „Летючий“. Дітвора на вулиці дражнитись почала вже:

— Артем Летючий! Летючий пішов!

І на неї перекинулось:

— Летюча! Христина Летюча по воду йде . . .

Малому Васькові — хоч не виходь з хати: вийде хлоп'я у двір, а з-за тину вже кричать навсіні:

— А в тебе батько — летючий! А в тебе батько відьмак!

Не стерпіла Христина. Виказала всю правду в живі очі.

Мовчав і не дивився на жінку. І все своє думав.

Як вичитала йому все, глянула на нього і серце заболіло.

— А може б, Артеме, теє . . . до попа — хай би молебня . . . і хату посвятити б . . .

Нічого не відповів. Тільки підвівся і так страшно глянув, що аж поточилася назад Христина.

Грюкнув дверима й пішов до своєї клуні.

* * *

У петрівку ночі короткі та темні. Вийдеш з хати і тьма, як чорна хустка, обляга тобі очі. І в тій тьмі наче щось ворушиться. Волохате й чорне. Аж лячно стає. А в хаті духота. Десь цвіркун під пічку цвірчить, і об шибку щось цибонить. Джміль чи що воно? Спорожніла хата. Спить на полу Васько, руку набік відкинув — малому що! Чути, як дихає він — рівно й глибоко. А все ж порожньо. І жасько якомсь. З того часу, як перейшов Артем до своєї клуні, — наче вмер хтось у хаті. Чогось не стало в господі. Не так воно в Артемовій хаті, як у людей.

Не спалось Христині. Ніч у петрівку коротка, а як сон тебе не бере, вона тоді наче довга-довга та темна. І неспокій ссе тобі серце, як гадина там кублиться. І не знаєш, чого тобі треба. На душі нудить. Хіба води напитись? Злізла з полу, пройшла в сінці до водянки й напилась. І ніби одлягло від серця. Прочинила двері й вийшла надвір.

Село спало. Вже й парубки облягалися, дівчата давно сплять потомлені, тільки на дальньому кутку собаки валують.

Вдихнула на повні груди повітря свіжого й журно повернула голову до клуні. „Як підмінив хто чоловіка! . . .“ Хотіла зітхнути, коли це . . . Христина прикипіла до місця й не ворушилась. Жах пройняв її наскрізь і пришилив до одвірка. Широко розкриті очі застигли на стрісі.

Там на клуні, в якій ось три тижні вже день і ніч сидів її чоловік, вилізло щось здоровенне й чорне. Воно розіп'ялось на гребінь і пореається. Випросталось і застувало зорі. Наче б кажан здоровенний сів на клуню. Христина хотіла перехреснитись, та тремтячі пальці не склалися до хреста, вона хотіла прошепотіти молитву, а уста були німі. Вона затаїла дихання, і серце їй спинилось. Тоді раптом чорне змахнуло крилами і плигнуло на вгород. Христина тільки побачила, як майнули в повітрі босі людські ноги, вона крикнула і знепритомніла.

* * *

І хата стала, як пуста.

Того ж ранку, як знайшли її сусіди долі коло дверей — бліду, просто-волосу, із зведеними в корчах руками, та покропили з відра водою, Христина втекла до батька. Забрала сорочки та кожушину, взяла за руку Васька й мерщій з хати. На дворі товклися чужі люди, як у заїзді, заходили до хати, розпитували. Христина нічого не сказала. Мовчки, як причинна, пройшла вона з сином через двір, а на вулиці побігла. Аж як прибігла до старого Гудзія, батька свого, спинилась захекана й зайшла сльозами.

Артем прокинувся пізно. Вже давно зійшло сонце, вже одспівали вранішні птахи, а він усе ще спав. Як по хворобі. Крізь тонкий серпанок сну почув, як тріщить позад нього щось і ламається. То крила його борються з вітрами, а вітри шарпають їх, зривають бляху й ось-ось понівечать геть. Він напружив у останній знеможі м'ясені й розплющив очі. Позаду тріщало й ломилось, як уві сні. Він потер очі й прислухався. Знадвору долітало шамотиння й голоси. Кликали його на ймення.

— Артеме! Гей, Артеме! . . . Одчини! . . .

Тоді він збагнув: ідуть! Ломляться в двері. То тремтять під натиском дверей, рипить віз коло дверей, а за возом тріщать крила. Його крила! Він скочив на ноги й закричав:

— Не підходь!

За дверима замовкло й стало.

Він крадькома зліз із сіна і, як зацькований, простягнув над своїми крилами скарлючені, тремтячі руки.

— Та одчини ж, Артеме! — то гукнув сусіда Іван, і за дверима знову зашамотіло.

Тоді він випростався і спокійно промовив до дверей.

— Не пустю! На Петра сам об'явлюсь народові, а зараз і не просить.

Нова хвиля знялась за дверима, і віз посунувся на нього. Тоді він скочив на воза й дико заревів:

— Спалю!!! Клуно спалю! Одійдіть!

За дверима одлягло. Хтось проказав:

— Чи не сказився чоловік? — і люди почали боязко розходитись.

І коли пересвідчився, що нікого близько нема вже, заходився коло крил. Крила були завалисті й важкі. Стара увігнута бляга по обидва боки дерев'яного хомута видавалась при тьмяному світлі в клуні нужденною. Це були його, Артемові, крила. Вони були таки важкі, і соснова планка під сподом лівого крила зламалась уночі, але ці крила пронесли його в повітрі аж на край городу. Він відчув на цих крилах лет і таки одірвався від землі. З передостаннім змахом зламалось ліве крило і, падаючи, він боляче забився коліном. Та то тільки мить. Він болю не чув, і, коли б не зламане крило, він подрався б на клуню вдруге й втрете. Та годі було поночі полагодити планку. Він одволік крила назад до клуні і за ту недовгу путь враз збагнув: треба, щоб крила були легші, а планки міцніші. Планки з граба, приміром, а замість бляхи, — полотно. Можна полотно удвоє — тоді видержить. І крила треба — ще ширші. Як у черногуза. Також, щоб і ноги не телпались. Хвіст такий із планок приладити, щоб туди ноги можна було встромити, щоб ніби ти лежиш у повітрі. І тоді — беззупинно полетить. Він зараз же схопив сокиру, побіг за хату, зліз на старий граб і, як навіжений, заходився обрубувати щонайгрубіше гілля. Коли відтягнув гілля до клуні, хотів побігти до жінчиної скрині по полотно, та зненацьку почув, як йому нестерпно пече в грудях. Піт у три ручаї струменить з лоба, з потилиці, сорочка прилипла до спини, а в грудях — огонь. Гарячково метнувся через городи й леваду до ставка, усилу роздягнувся і — геть год з двадцять не купався в ставку, а зараз що духу шубовснув у прохолодну воду.

Замкнув зсередини пильно, як завжди, двері в клуні, заставив возом, виліз на сіно й одразу заснув. І ні разу за всю ніч не прокинувся.

Тепер йому хотілося їсти, а найголовніше — треба б якось до хати, взяти в скрині сувої полотна, але при світлі боявся покинути свою засідку. Там були його крила і їх могли знайти люди. Ці крила були вже непотрібні йому. Він плянував собі нові, легші, справжні крила, хіба що гвіздки з старих повитягати, але ті крила старі вже полетіли раз, і він не міг їх показати на посміх людям. Він покаже людям крила, він навчить потім людей самим робити такі крила й літати, як птиці, та перше він мусить об'явитись народові, щоб уся громада, весь мир бачили й щоб усі повірили. І для цього треба нових, легших крил і хвоста на ноги. Він просидів голодний цілий день і вечір. А коли зайшла пізня ніч і одспівали другі півні, він, як злодій, продерся крадькома попід стіною до своєї хати. Двері були незачинені, і в хаті нікого не було, та він не помітив того. Ак у лихоманці, тряслись йому руки, коли витягав із скрині, мов крадене, жінчине полотно й намотував сувої собі на шию. Забрав з столу паляницю під пахву і в сінцях прихопив відро води. Полохливо озираючись довкола, пройшов до себе в клуню і замкнувся.

Сусіда Іван кілька разів виходив уночі на двір.

— Чи ж довго божевільному, справді, підпалити клуню! . .
Іван навшпиньки підкрадався до Артемової клуні й тривожно наслухав.
Там було тихо і тільки наче щось стругало в темряві.

* * *

Йому не дали діждатись Пётра. На третій день, як пішла з його хати Христина, клуню оточили. Серед багатьох голосів, що гомоніли навколо, він розпізнав сердитий голос волосного старшини:

— Та ти не придурюйся, бо все 'дно підважимо двері.

І він вирішив одчинити. Хотілось — щоб воно на Пётра, на свято, коли народ з церкви вийде, та хай! Його нові крила були вже готові, і він знав, що бони полетять. Він обережно, як немовля, одсунув далі до сіна білі полотняні крила, прибрав набік стару увігнуту бляху й повагом одчинив двері. Старшина сердито увійшов у клуню, а за ним несміливо ступили, озираячись на всі боки, соцькі. На дворі коло самого входу товпились, як на ярмарку, люди, ставали навшпиньки, видирались на чужі спини й тиснули на передніх. Але в клуню ніхто з них не входив. Старшина здивовано глянув на чудернацьку споруду з дерева й полотна і розгублено запитав:

— Ти ж це, Артеме, як: придурюєшся чи в самому ділі?

Соцькі боязко поглядали на старшину, на Артема й крила. Артем виступив урочисто наперед тихо промовив:

— Птаха літає, ну й чоловік може. І сам я того допевнився. А щоб ніякого обману й по-хорошому воно — хай уся громада бачить . . .

Він узяв свої полотняні крила й перед ним відступив спантелечений старшина, поточились назад приголомшені соцькі й увесь мир. Він, не поспішаючи, виніс свої крила надвір, і тоді всі побачили, як він страшенно одмінився за ці дні. Помеленів на виду, щоки позападали, тільки очі блищать. Перед ним, як перед навженим, далеко поступались, і він легко проніс свої крила. Він приставив до стріхи драбину й поліз. І коли подерся вгору по розгорнутих у старій соломі своїх приступках, десь заплакала дитина й коло драбини почув голос тєсті, старого Гудзія:

— Та чи ти ж, Артеме, Бога не боїшся, що на нього повстав, чи воно тобі запаморочило так? . .

Дитина зайшлася ще дужче. А він дерся далі. Коли доліз до гребеня й зіп'явся на ноги, востаннє почув, як крикнув на нього, оговтавшись, старшина:

— Та ти що ж — порядок мені? . . Злазь, кажу!

І більше нічого не чув. Було хмарно й вітряно. Вітер кошляв йому волосся, хльоскав по штанях і шарпав крила. Було важко стояти і поривало у височінь. Дітвора повидиралась на явір, край стріхи внизу виглядали сполохані обличчя селян, старшина підштовхував коло драбини двох переляканих соцьких і гримав, десь голосила якась жінка. А він нічого того не чув і не бачив. Обернувся лицем до вітру й хотів щось сказати вниз до громади, та роздумав. Випростав широко свої полотняні крила, стиснув у кулаках ремені, пригнувся, змахнув крилами й стрімголов стрибнув у вітер.

Він не встиг заправити у дерев'яний хвіст свої ноги, як його підхопило й понесло. Стріхи, село, левада замаюріли в очах і закрутились у скаженому танку. Він навіть не махав своїми крилами, лиш чув, як шумить у вухах і якась потужна, свавільна сила несе його від землі. В нестямній радості він дико закричав, та вітер доніс до землі лиш глухий відгомін його крику.

Вітер повернувся від землі, наздогнав його в небі, схопив блаженські полотняні крила, підкинув їх високо вгору і з силою жбурнув об землю . . .

* * *

Його знайшли за версту від села в глибокій ярузі. Він лежав закривавлений, з вивернутими руками на своїх потрощених полотняних крилах. Кліпав повікою і мовчки дивився на небо. Коли, жахаючись, хрестячись і одвертаючи набік голови, щоб не дивитись на те страхіття, люди помалу підняли його й поклали на воза, він тихо застогнав. На возі він знову замовк, а коло перших хат за цариною почав холонути. А скляні очі все ще дивились у небо...

* * *

У волості урядник писав протокол, а старий Гудзій коло церкви казав людям, що то Бог покарав Артема, бо наважився він проти самого Бога стати. І не було через те йому спокою на цьому світі, не буде й на тому.

Діма

**

Ви проблукали вчора цілий день
Цим хмародерним,
мільйоновим містом
І кажете, що знову не знайшли
В людських очах
іскристого відблиску мрії.

А вам хотілося, щоб дівчина й юнак
Ішли замріяні..
Щоб погляд зоренистий,
Упавши випадково і на вас, —
Зігрів намучене,
скорботне ваше серце.

А вам хотілося, щоб пісня поруч вас
Раптово забриніла
і понеслась
Над морем натовпу як вітер весняний,
Усмішки викликаючи навколо!..

(Цього не сталося.)

Ви проблукали вчора цілий день
Цим хмародерним,
мільйоновим містом
І ще густішим став
очей ваших туман,
На скронях іней став немов білішим...

**

Був настирливим біль у скронях,
Як ніколи — годинник набридливим,
Сяйво місяця спало в долонях,
Поки стало зовсім невидимим.

Зарум'янились хмари білі
(Зустрічати їх вийшла до ганку я)

І кричали чуття наболілі
Найстрашнішим криком —
мовчанкою.

ДРУГОВІ

Щоб вірші не були старими,
Похмурими, з відтінком ночі, —
Підемо, друже, збирати рими
Туди, де хвилі пісні шепочуть...

Там стільки ширости навколо!
Ми будем там бажані гості
І нагадає нам рідне поле
Морський, безмежний, співучий простір.

А вітер юний і бадьорий
Назустріч бризки-жарти кине...

Чи ж нам не досить вже смутку й горя,
Чи ж нам не досить років чужини?

Вадим Лесич / ІЗ „КРЕЙДЯНОГО КОЛА“ *

ЛЮДИ ОСІЛІ

Вибублюють і виплескують ідолів і табу.
Вигойдують бедрами кукли живих новородків.
І ночі бредуть, і дні — як обух,
важенні, кошлаті й короткі.

Їх маски прогіркли горілкою і тютюном
виблискують під мандоліною місяця мертво,
— і ніч обертається вибляклим дном
над вижертим попелом жертви.

Затьмарені очі спливають, хоч хтиво шукає рука
плодів, потонулих — каменем у безконечність,
— лиш кубляться тепло припливами молока
тіла повногрудних танечниць.

ЛЮДИ В ПЛАВБІ

Плоско плеснуть площі, попливуть.
Скам'янілий дощ полоще
плавні на плавбу.
Блимнуть вікон віка світлом — в білу тінь.
Це мандрівка
відьм на мітлах
в млосній висоті.

Хряснуть, хрюкнуть чорні змори,
кажани.
Крила зламані — над морем,
буруни.

* „Крейдяне коло“ — нова збірка поезій Вадима Лесича, що незабаром
появиться у видавництві „На Горі“ в Мюнхені.

Заколишеться на реях
у далекий рейс
— висвіт пущ і прорость прерій:
дерев'яний хрест.

БЕЗЛЮДДЯ

Води — зелені сні, бездонні дзеркала.
Самотність — прозорий Нарцис.
Вдивляйся в припливи очей, у синіючий спалах,
над брижами — мовчазний нахились.
Тіні — в мандрівці, дерева — у хороводі,
і камінь сонця, розприслий в піску.
Лиш хвилі вдаряють у обрій: підносяться сходи
безмежжя — мандрівнику.

З перекладної поезії

Авраам Алберт Мартан*

ПІСНІ СОБИ

Хоч комір сорочки подергий,
черевики вже гублять підшови,
Все ж світло в душі горить.
Хоч затверднув сухар
і вино таке кисле —
Гімн поезії вірою навстріч дзвенить.

Наситить мене жаль
від терпінь, що з кохання.
І гордість самітня мов світло блим-блیم,
І сходи, і заходи сонця на злото багаті
І багато-багато поживи
в художніх сплетіннях рим.

КОЛИСКОВА ПІСНЯ 20 СТОЛІТТЯ

Будися, будися, мій сину,
Моя тиха, невинна дитино,
Будися, мій сину, мені заспівай
Колискову пісню, втомився я, знай.
Вогонь на полях зріє, сину,
Розспляться вежі світів в цю годину,

* **Авраам Алберт Мартан** — поет жидівського походження, народився 4 лютого 1933 року в Касаблянці. Першу поезію написав, маючи лише 12 років. В 1949 році приїхав на студії до Америки і закінчив факультети літератури й філософії в Бостонському університеті. Тепер Авраам А. Мартан працює інструктором гебрійської мови й літератури при Грецькій коледжі у Філадельфії. Поезію Мартана можна часто зустрінути в гебрійських літературних журналах, як „Фортеця“, або „Вислів“, що появляються в Нью-Йорку.

Будися, будися, мій сину, співай,
І батькове серце старе звеселяй.

...Через мент стане небо левадою біса
І жертovníком стануть долини і гори,
Заспівай, заспівай, розбудися, мій сину,
І про мир заспівай, і про тишу без змори.

МІСЯЦЬ І ЛІЛЕЇ Є...

І місяць, і лілеї є
лиш я, і я щераз;
я човен, що об піну б'є,
я проліт хвиль із моря ваз.

Вже гордість пнеться і стремить
аж на вершечки диких скель,
моєї туги квіт дрижить,
співає, а з ним росте до стель.

Радійте, друзі, із забав
нічого не даруйте, лиш
я в горах сам, під шепіт трав,
вінок сплету собі із тиш.

Переклав Ігор Шанковський

Хуан Рамон Хіменес

ЧИСТА ЕЛЕГІЯ

Люблю цей краєвид на березі ріки.
Крізь віги сяє захід злудною луною;
і тут, на квітах золотих, мої думки,
душевні присмерки, уносяться з водою.

До моря? Неба? Всесвіту? Не знаю я...
Спадають зорі, з хвилями пливуть в безкрає...
Тепер вже гарна навіть і журба моя
і понад смутком срібний усміх розцвітає.

СОННИЙ НОКТЮРН

Земля веде землею;
одначе ти, блакитне море,
проведиш небом.

З якою сталістю сріблисто-золотого світла
показують нам зорі
дорогу! — Сказати б можна,
що земний шлях
тілесний,
що море, це дорога
душі. —

Таки здається, що душа,
це одинокий подорожник

на морі, що самітне тіло
осталося десь там, на узбережжях,
прощаючись, без неї,
важке, холодне та на смерть похоже.

Морська дорога, яка ж вона подібна
до подорожі смерті
і до шляху відвічного життя!

МОРЯ

Мені здається, що моє судно
зударилося тут, на глибині,
із скелею.

Й нічого
не сталося! Нічого... Тиша... Хвилі...

— Ніщо не діється; а може сталося все,
і ми знаходимось, спокійні, вже в новому? —

ХОТІВ БИ Я

Хотів би я, щоб всі мої писання
були неначе небо серед ночі,
без повісти й сучасністю правдиві.

Щоб в кожную мить, неначе небосхили,
розказували все з усім сузір'ям;
щоб і дитинство й молодість і старість
краси безмежної їм не забрали.

Тремтливе мерехтіння й гарні звуки,
що сповнюють теперішню вселенну!
Промінний рух і гомін перед мною —
це небо серця — чисте небо книги...

ПІВДЕННЕ МОРЕ

В блакитній горячі горять під сонцем квіти
в пору дозвілля. Пахнуть спалені троянди.
Прибої, наче неозорні самоцвіти,
вгортають непорушні та рясні гірлянди.

Янтарні бані й вежі спалахнули в далі,
в серпанку казкової морської оселі;
в осяянім камінні, в бронзі та в кристалі
хвилинні відблиски, рухливі та веселі.

Вода холодним сріблом свіжа і багата
аж до глибинного коріння зеленини,
між скелями розжареними йде фрегата,
промінна в тишині самітної години...

ОСТАТОЧНА ПОДОРОЖ

...Я відійду. І птиці
остануться й співатимуть;
останеться мій сад, з його зеленим деревом,
і з білим джерелом.

У кожне пополудне буде небо голубе й приемне;
дзвонитимуть, як дзвонять і тепер,
пополудневі дзвони на дзвінниці.

І ті помруть, які мене любили;
та обновлятиметься місто з кожним роком;
і в цьому закутку мого побіленого і цвітушого городу
блукатиме мій тужний дух...

Я відійду; самотній буду, без зеленого гілля,
без дому рідного, без чистого струмка,
без неба милого й блакитного...
А птиці тут залишаться співучі.

ОСТАННЕ СВІТЛО

Чи загубилося ти, світло в темнім лісі?
Зайшло вже сонце, сяйво в тіні лісовій!
Гляди, останнє світло! Ти, на самотині,
ще завжди граєш в зеленому гіллі!
Що ж ти робитимеш, коли зайшло вже сонце?

...Зійди сюди, на білий мій листок паперу,
ввійди в глибоку тьмяність почувань моїх
і завжди золотій, дитя ясно-рум'яне!

Переклад з еспанської
Романа О. Климкевича

Коротка стаття про Хуана Рамона Хіменеса — лауреата Нобеля за 1956 рік — була вміщена в 6-ому числі (листопад-грудень) „Киева“ з 1956 р., а переклади з його лірики були в згаданому числі, як теж у 1. числі (січень-лютий) „Киева“ з 1957 р.

Фіона Меклойд (Fiona Macleod)*

ПРО ВІЛЬШАНКУ НА МОГИЛІ ПЛАТОНА

Та сутінок тепла рожевість
і скрізь!
А прохолодь лине,
крізь тишу і крізь золотаву імлу,
як бриз.
Враз пісню чинює то на леті доблю —
і крок я свій длю.
Яке це слівце заворожено в ній? —
Туди б за йонійськими хвилями вслід!
Туди б, де вільшанка у заспівок свій
не скінчить на дроку вкладати: „Радій!“
Додому, додому,
де гроно Гебрид!..

Як струнчать аттичні тополі ряди!
З підніжжя в їх тремті вчувається зітх,
чей Мрійника того, чиї тут сліди,
хто мрії величні на подив столить
під лавром уклав у недознаний міт.

Далекий марноті,
той Мрійник давно вже, давно вже помер;
похований осьде, під щитом олив.
Безсмертного твору ж і час не убив,
бо туга живе й дотепер
за миром душі у гармонії сфер.

Та думка свавільно біжить ізвідсіль.
Забута Геллада і Мрійник-Платон,
і зітх верховіття, і весь світобіль.
Щось рвучко мене потягло у полон —
і я вже не тут, а за безліччю гон:
далеко, далеко,

в водоймищі сіро-зелених морів,
де лине у крок
вільшанки зворушливий спів,
а беріг широко прогрів
і первісно-біло усипав пісок.
Як красен, як бозьки там красен весь світ
о кожній, о кожній порі!
І пощо б душі хай Платоновий міг? —
Повітря — троянда і промінів рій,
а Гелліус колом іде угорі...

Кипрійська повільно пливе течія
і спогади тягне, як човна водій.
І лину за ними і я.
Міцніш пориває ж у напрямок свій
вільшанчин співочок: „Радій!“
Туди, ох, туди хай пливли б кораблі!
Там щастя спадає що дощ золотий;
у повній гармонії неба й землі
хвалу, як вільшанка, співаєш і ти,
і ласка богів — на твоєму чолі.

В довільному перекладі О. Лятуринської

* **Фіона Меклоїд** — шотландська поетка й новелістка. Нар. на Гебридських островах 1869 р. Її поеми, пісні, легенди, казки — своєрідні і свіжі, мов подих гір. Але вона сповна на землі, той подих вдихувала з давно погребаної в руїнах менгир духової спадщини по пращурах-кельтах. Про ту спадщину з багатьома спорідненими ознаками нашої давньої на Волині, Чернігвщині (яку правду мав Шелухін! Хто відкличе закиди йому в „аматорстві“?) можна лише вгадувати з мізерних уривків фолкльору, решток звичаїв, що майже доценту винищено, як і в нас, фанатиками, „насаджувачами правої віри“, „очищувачами від дурних забобонів“. Але, принаймні, хоч те добре, що ніхто з клерикалів, ні з науковців, ні з ревних письменників, а то й борзописців, не нав'язував, як у нас ще й досі, на чуже, запозичене, принесене благодійно відкись.

Передо мною пишалася моя прекрасна, моя безталанна Україна в усій непорочній красі своїй... І я задумувався, я не міг одвести своїх духових очей од цієї рідної, чарівної краси.

Шевченко. Журнал.

Є чимало загально відомих способів плястичного зображування світу, вживаних від століть, як і невідкритих ще, яких потенціально існування переочуємо.

Обсервуючи ці способи, ми переконуємося, що знаємо два основні роди бачення оточуючих нас явищ: чисто малярський, плоский, і різьбарський, брилуватий, рельєфний. Ці дві можливості бачення є джерелом двох різних концепцій: площинної і простірної, тобто площинного малярства і простірної.

Слідкуючи за окремими епохами в мистецтві, ми є неначе свідками боротьби, яка ведеться впродовж століть між цими двома діаметрально різними методами: кольоровою і різьбарською. В деяких епохах малярі підпадають чарові різьбарської форми, а нероз видно в різьбі впливи малярства, або змагання мистців визволитися від взаємних впливів.

Наша доба, здається переживає в мистецтві один із глибших наворотів до чистих засобів вияву властивих малярству й різьбі. Малярі свідомо відказуються від „різьбарських“ елементів, а різьбарі шукають способів вияву, згідних із технікою їх мистецтва.

Около пів тисячі літ європейське малярство було опановане ідеєю різьбарської форми. Ще сієнські малярі Дуечента: Сімоні Мартіні, Чумабує і Джіотто, безсумнівно виховані на середньовічних традиціях, працюють у простоті, користуючись кольорами втертими з темперою або водою, кладуть їх плоско на стінах церков, зображають найпростішими формами свої кольорні візії. Дальші покоління малярів, до яких належить теж Паольо Укчелло, починає вживати малярства до зображування брили, до показування глибини й простору, які не належать до світу малярських візій і органічно не в'яжуться з площиною.

Мистецтво цього періоду можна подивляти, можна ним захоплюватися, або, коли кому хочеться, боліти над тим, що воно пішло служити натуралістичному зображуванню світу. Сьогодні, у перспективі століть, здаємо собі справу з їх позитивних відкриттів, як теж і з їх помилок та оцінюємо їх новаторські намагання. Вони заризикували заміну відомого і певного на нове й ризиковне, а кожна така постава, хоч вона у висліді могла б принести і розчарування та неповодження, все таки гідна пошани, бо тільки той не помиляється, хто не шукає, каже стара приказка.

Є в лондонській „Національній галерії“ образ, якого репродукцію часто подивляю. Це образ Паоля Укчелло: „Ніколько да Толентіно в бою під Сан Романо“. Нероз роздумую над тим, чому саме цей образ такий мені близький сьогодні, в добі сучасного мистецтва з Боннармом, Матіссом, Руо і Пікассом на чолі. Чи не є це, може, підсвідома туга за малюванням могутніх композицій з передуманою конструкцією площини образу, із скомплікованою тематикою — це речі, які ми відсунули на дальший плян, захоплені, від часу імпресіоністів, відкриттям нової поезії природи — і з'ясуванням собі справи її метафізичної вартості? Цим не хочу сугерувати, що досягнення в мистецтві наших часів є чимсь гіршим, як це часто доводиться нам чути.

Нові, чи то відновлені, засоби виразу надали сучасному малярству нового вигляду, так що образи Сезана, Боннара чи Матісса ніколи не будуть вважатися образами Тіціана чи Тінторетта, мимо того, що вони в своїй структурі мають суттєві і незмінні вартості венецьких майстрів.

Може наново розбуджені першими кубістами малярські проблеми, які вбили наївну радість малювання образів без турботи проблеми кольору,

форми, композиції полотна і їх взаємного стосунку дозволяють нам легше доглянути ті елементи, які дуже переконливо унагляднені в цьому образі Укчелля?

А може цей могутній маляр XV століття є нам близький з тих самих причин, що й найкращі малярі наших часів?..

Маю на думці переломовість малярських епох: теперішньої і тієї, з якої зродився Ренесанс. Ті віддалені часи започаткували малярську традицію, від якої малярі наших часів намагаються визволитись, думаючи, що заміри, які поставили собі попередні мистці, є неспівмірні із засобами, якими розпоряджає малярство.

**

Метода уявляти собі видимий світ способом, який сугерує різьба, започаткована в часах Укчелля, а доведена до меж можливостей в періоді так званого „дозрілого“ Ренесансу, виявила такий могутній вплив на розуміння малярського мистецтва, що ще й сьогодні багато людей не можуть уявити собі іншого малярства, як тільки таке, що зображує доторкальні риси малюваних речей.

Протидіяти цій доктрині не прийшло нагло. Чаша мусіла сповнитися. І оце саме, коли Ренесанс уже зовсім сповнив простір, історія спинилася на мить у захопленні постаттю Тіціана, щоб ще з більшою нагальністю кинути в наступ на останній нездобутий ще бастион простору, яким, на думку мистців барокка, був елементом руху.

Рівночасно з барокком родиться клясицизм і натуралізм. Гарячкова праця цього неначе спільного фронту мистців доводить до надмірного тиснення і загрожує під кінець XVIII століття розвалом цієї динамічної форми. Виникає потреба протидії і спроби виходу з імпасу.

Від Енгра почалося розчленування малярства на простірне і площинне. Цей наворот до площинності, зразу несміливий, ступнево могутніє, щоб у наших часах виявитися як збірна воля мистців формувати явища способом притаманним малярству, способом, який диктує кольор і площа. Подібні заложення, виникаючі з малярських засобів, мусіли обов'язувати в епосі, коли Укчелльо починав своє діло. Він протиставився цим заложенням, міняючи простоту і конкретність середньовічних засобів вияву, де кольор є чимсь фізично доторкальним, а форма часто виявлена лінією і кольоровою поверхнею — на ілюзію простору повітря і форму імітуючу різьбу.

Обі ці епохи, хоч дуже віддалені одна від одної, мають багато спільного. Так само сьогодні, як це, певно, було і колись, добавуємо геройство в боротьбі мистців за нові форми вияву в мистецтві, в боротьбі за форми, які найповніше відзеркалювали б усі прояви життя епохи. Конфлікт мистця з суспільством, яке вперто держиться традиційних форм, засвоєних з таким трудом, яке з правила негує все, що нове, як також властива кожному творцеві нових вартостей непевність, що виникає з характеру кожної нової, деколи ще не провіреної доктрини, творять цю атмосферу, в якій зроджені твори мають вічний чар заворожування і захоплення.

Мені здається, що саме цей одинокий твір Укчелля захоплює нас і вводить у подив саме новочасністю малярських засобів, бо він був створений якраз у добі перелому, коли нововідкриті закони не стали ще рутиною, хоч мали всі риси небезпечного, але якже атракційного експерименту.

У періодах творчих намагань перебороти обов'язуючі шаблони малювання і замінити їх новими, роллю компасу, керуючого змаганнями мистця до нової правди, виконує його „чуття“, цей особливий талант, завдяки якому мистець спроможний доторкнутися багатьох точок проблеми малярськості. А вони незмінні, отже стосуються так само минулого, теперішнього,

як і майбутнього. Бо малярськість (і поезія, яку вона в собі містить) не є ані сьогоднішньою справою, ані завтрішньою справою: вона або є в образі, або її не має.

**

Варто познайомитися з творчістю Паоля Укчелля. Час виявився більше суворим для його творів, ніж для творів інших великих мистців. Фрески Укчелля в Фіренце, Санта Марія Новелля, Сан Марціано алля Скаля, як теж у Сан Мініато аль Монте і які в XVI столітті вважали найбільшими його творами, сьогодні такі знищені, що важко з цих мрячних фрагментів відтворити собі методи, якими мистець намагався передати простір (таку тоді гостру проблему), і відгадати ролю, яку ці методи відігравали в його мистецькій свідомості.

До найкращих творів цього маляра належать три, таких самих розмірів, славетні образи: „Бій під Сан Романо“. З інвентарного списку палати Медічі з 1492 року довідуємося, що ці образи прикрашували спальню Льоренца Медічі. Вони були декоративною цілістю, що зображувала три різні фрагменти того самого бою. Тепер один із тих образів, а саме: „Скинення з коня Бернардина делля Корда“, знаходиться в Уффіці в Фіренце. Другий „Мікелето да Котініоля, що атакує зади сценців“ є в збірках Лювру. Третій фрагмент: „Нікольо да Толентіно веде бій під Сан Ромно“ — є в лондонській „Національній галерії“. Лицарі й коні, що товпляться в цих образах, фрагменти пейзажу, що його видно поміж клубовищем списів і рамен лицарів піднесених до удару, тут зведені до широких, майже геометричних кольорових площин, сконструйованих із чаруючою силою і безпосередністю. Цілість виведена з незвичайним вичуттям малярських вартостей і без ілюзійної перспективної системи, яка в практиці обмежується до розмірно вузького фронтального паска, де розгратється головна сцена, що вони неначе ставлять у сумнів правдивість легенди про пасію цього мистця до лінійної перспективи і про його спроби ілюзійного зображування світу.

Але все таки найвиразніше бачимо, що це не є вже тільки продовжування малярства, яке досі обов'язувало.

Коли врити традиції, то лінійну перспективу випрацював сучасник Укчелля — архітект Брунелескі, який користувався нею в представленні архітектонічних форм. Можливо, що це відкриття захоплювало тодішніх мистців, як кожний новий винахід захоплює мистців усіх епох. Але можливе, що коли Укчелльо наситився цією новою формою перспективного зображування, то його здоровий малярський інстинкт велів йому вернутись до малярства, в якому все: форми, пропорції, світло і тінь — виникає із явища кольору.

Безсумніву, Укчелльо, як і молодший від нього, П'єро делля Франческа — обидва виховані на добрих традиціях площинного малярства — мусили вичувати, яку небезпечну проблему вони собі поставили. Бо чим можемо вияснити собі факт, що саме П'єро делля Франческа, дійшовши до кульмінаційного насичення малярства елементами різьби, де малярство затрачує вже свій сенс як відрубне мистецтво, перекидається в своїх фресках у Феррарі (Palazzo Shifanoja) до малярства, підпорядкованого законам кольору.

**

Оці змагання двох способів бачення світу, малярського і різьбарського, закінчились перемогою різьби, але по пів тисячі літ, вражливості на кольорну красу форми сучасних нам мистців висунула свої слушні права і почала переможну за них боротьбу. Великий Боннар (Pierre Bonnard, 1887—1947), ведений тільки своєю вражливістю, визволяє образ із залишків

сугестій, які різьба накинула малярству. Але ми не оглядали б цієї кольорної візії світу, яку показує Боннар, без його попередників, які, свідомо чи інстинктивно, намагалися виломитись із цієї різьбарської дисципліни. Шляхетний зрив імпресіоністів, потім Сезан і кубісти, це ланки ланцюга змагань свідомости, що намагалася визволити малярство від різьби.

Але помимо того, що все в світі в постійному русі і що все, що було, по якомусь часі повертається знову, то все таки ніщо не повертається в ідентичній формі. І було б помилкою думати, що ми повертаємось до форм старовинних єгиптян або середновіччя. Наші уявлення про світ і життя прибрали інші форми, які вимагають нових засобів вияву.

Зацікавлення малярів нашої доби прямують до зіставлень кольорних плям плоского характеру.

Твори Боннара найкраще ілюструють лінію цього відворотного процесу від брили до площини. Боннар появляється в часах, коли простірно-брилувата традиція була обґрунтована п'ятсотлітнім триумфом всевладного панування. Фундаменти цієї традиції, вже поважно зрушені, тріщали досить сильно, але її не заступила ще жадна нова уґрунтована візія. Образи з раннього періоду Боннара, а саме: акти і родинні сцени, з теплою гамою сірих тонів, виявляють, що його головним зацікавленням з самого початку, була форма. Помічаємо, отже, світло-тінь, що була така характеристична для способу малювання, аснованого на ренесансовій візії. Але ступнево цей уроджений кольорист зриває з будуванням глибини в образі, покидаючи все для кольору. Щоб знайти найправдоподібніші тони, найбільш близькі відчуття, які дає природа, Боннар запропастив будову полотна вглиб, як також усі доторкальні риси світу. Але його образи, помимо позору дезорганізації, яку деколи вводить у його образи кольор, полонюють серце і сугерують нову візію дійсности. Це велике відкриття визволяє остаточно малярство від тих різних, покутуючих у ньому пересудів, як лінійна перспектива, світлотінь, анатомія, які ми одержали в спадщині від Ренесансу (де ці проблеми з деяких причин мали змисл). Нова візія, яку показує Боннар у праці цілого свого життя, полягає на зображенні світу формами кольорних плям, які він бачить у природі і які є унезалеженні від їх предметної структури.

На початку нашого століття, коли шукачі нової форми черпали з усіх доступних джерел, переганяючи один одного в щораз та нових відкриттях і малярських сенсаціях, Боннар скромно продовжував почату імпресіоністами працю над відбудовою кольорної радості образу. А це, в зіставленні з новаторами попередніх часів, виглядало просто на геройство. Пам'ятаю одну анекдоту про Боннара, що дуже добре характеризує відважну і консеквентну поставу цього великого маляра. Якийсь критик, бажаючи виказати уявну недоречність намагань Боннара, який виставляв свої полотна побіч найбільше авангардних малярів того часу, порівнював цей показ до автомобільних перегонів. Він показав на першому плані Пікассо який жене із головокружною скорістю найновішим автом, за ним Жорже, Брака, Дерена, Матісса та цілий гурт інших і врешті на самому кінці, далеко, далеко позаду силвету Боннара на старомодному трициклі.

Кільканадцять літ пізніше не було вже критика, який би не бачив, куди пощастило зайти Боннарові на своєму старомодному трициклі. Боннар, малюючи по-своєму кольорне явище світу, визволив малярство від залежности, що тривала ще від часів Укчелля.

**

Обговорюючи постійні перемини в мистецтві, мушу закінчити ствердженням, що існують вічні правди, незмінні поняття, і їх не заторкують

жадні актуальні переображення. Ці правди містяться сьогодні, так само як і перед роками, в грецькій різьбі з V століття п. Хр. у фресках із життя Христа в Сан Аполіноре Нуово з часів візантійського мистецтва в Мадонні Рафаеля, портреті Рембрандта, чи в мертвій природі Сезана. Бо в цих міститься понадчасова суть.

Микола Кульчицький / ДУХОВНІ КОНЦЕРТИ ХОРУ Н. ГОРОДОВЕНКА (Спогад)

Професійний хор ім. М. Леонтовича, зорганізований Концертним Бюром у Львові в 1943 р., крім репертуару світського (клясичного чи народного) мав також репертуар духовний, цебто музичні твори, які могли бути виконувани на Богослужбі або на інших духовних вправах у церкві.

Це були незабутні концерти, які і співакам, і слухачам (вірним у церкві) вливали велику любов до Всевишнього, любов до ближнього і глибоку віру. В час виконування духовного твору на хор наче спливала ласка Його святости, і хор співаючи молився. Молився усім серцем, словом і звуком, усіми нервами свого організму. Хористи вірили, що їхні молитви дійдуть до Бога і будуть вислухані. Спів цей під умілим керівництвом Н. Городовенка був справді молитвою. Як іноді у хористів були спроби вирватися з-під влади диригента, то він одним рухом руки (золотої руки, як сказав колись В. Божик) здержував ці намагання і, диригуючи, втовкмачував хористам: „Ви ж прийшли у Божий дім, моліться, не годиться на Господа нашого чи Пречисту Діву кричати. Не співайте, а моліться“. Це було зворушливе!

Тут були показані всі нюанси співоного уміння, яких, не пояснюючи термінами музичними, можна було пояснити більш приступним порівнянням: надія, любов, ніжність, зрозуміння і сила віри в перемогу.

У Львові, ще перед виїздом цієї мистецької групи на скитання, в березні 1944 р. була відправлена панахида по Шевченкові комп. К. Стеценка в сучасній українській мові, в Преображенській церкві при Краківській вул. Проповідь виголосив о. ігумен Климентій Шептицький. Дозвіл на таку відправу у греко-католицькій церкві, і в українській мові дав Митрополит Андрій. Це була небуденна духовна і національна імпреза, де за почином і благословенням нашого Князя Церкви наглядно прямовано до соборности. Молились усі: католики і православні. Молились за душу Тараса, але **молились** і то, напевно, не за його грішне слово.

Ширше поле для духовних концертів відкрилося аж тоді, як хор покинув Львів, зберігаючи своє і Нестора Городовенка життя.

Чому залишили вони Львів, не треба й пояснювати. Писалась нова історія ще брунатним, а вже червоним пером. По виїзді зі Львова, хор задержався ще на деякий час у Старому Самборі, точніше, три кілометри від міста у селі Сушиця-Рикова. Село чисто українське, розкинене на горбуватому терені, переділене невеликою річкою. Чисте й привітне і національно свідоме, тому воно й прийняло хор, як добрий і щирий господар приймає своїх гостей. Селяни піклувались нами і співчували незавидній долі хористів. Село це, злагоджувало невідрадну ситуацію своєю тверезою поставою і вірою в Божу справедливість.

Було тут умовно затишно й спокійно, хоч вночі нераз було чути далекий гуркіт ворожих гармат. Хор не впадав у паніку, тільки розгортав свою співочу працю. Тому що по Львові це село стало наразі місцем осідку хору,

а були і родини хористів і, о іроніє! їх майно (національний костюм на сцену, нотна бібліотека і голос). Адміністрація хору разом з диригентом вирішили якимсь способом віддячитись гостинним мешканцям села за їх велике серце, і тому постановила підготувати співану Службу Божу і в назначену неділю проспівати її в церкві. Хоч душу пригнічував сум і зневіра, в творчій праці забувалось про все. Пісня гоїла ятріючу рану, а віра була сильніша за дійсність.

Хористи почувались тут як на вакаціях. Чисте повітря, сонце, ліс, вода, а в воді риба (це для рибаків на чолі з Нестором). Навкруги добрі привітні й виrozumілі люди, а тільки ті далекі розриви бомб чи гарматні перестрілки пригадували дійсність. Та хор не дуже відпочивав, робив постійні проби, щодня по чотири і більше годин. І нарешті програма була готова. На одну неділю назначено вечірній концерт у сільському домі, а вдень — співана Служба Божа в церкві. Дехто, а може й більшість у селі вже знали, що хор підготується до співання в церкві, але не були певні, чи це на правду станеться, тому що більшість хористів на чолі з диригентом були православні (УАПЦ). Час був важкий, життя всіх було на грані і не було відомо, що станеться завтра. Бог був і є один, остоею була Христова Церква, не важно було в той час, чи це була „католицька“ чи „православна“ Церква. Це була Церква християн, для християн українців (як казав Митрополит Андрій). Ціле село від найстаршого до наймолодшого прийшли на Службу Божу. Парох, який пізніше ділився з диригентом своїми враженнями про спів хору, зауважив, що за цілий час його душпастирської праці в селі він ніколи не бачив такої скількості вірних у церкві. Хор зібрався в шкільній залі (тут завжди відбувалися проби) і гуртом пішов до церкви. На горбку, де стояла сільська церковця, крита гонтами і черепицею, у вінку старезних лип і сосон вже здалека було видно масу людей, які чекали на хор. Це були ті, для яких вже не стало місця у церкві.

Хор уставився на хорах (баси досягали головами до стелі, згідно в'язань даху). Відкрились Царські Двері і священик у святкових ризах почав дрижачим голосом Св. Літургію. Понеслось перше „амінь“ хору. А далі Благална ектенія, Слава Отцю, Єдинородний, Святий Боже, Алілуя, Ектенія, Херувимська і т. д. Співали вони на хвалу Господеві, а голос у священика крізь сльози радості і виправданого зворушення дрижав. Він тішився і дякував Богу, що дав йому наприкінці його життя правити таку торжественну Богослужбу. Народ сприймав по-своєму і молився у скорботі з любов'ю і вірою в серці. Це була для вірних перша в житті така святкова Богослужба. Для співаків це був образ великої віри, любові і радості найбільш вдячного слухача. Вони сприймали цей спів глибоко молитовно. Голоси співаків у цей час були ніжні, переконливі, сильні і повчальні. По Богослужбі священик виголосив зворушливу проповідь і на закінчення дякував Богу за це велике свято, дякував від себе і від своїх вірних. Молитвою за Україну (М. Лисенко) хор закінчив Службу Божу. Люди, що на колінах вислухали цей гімн, б'ючись у груди і в своїй кінцевій молитві благали Всевишнього за кращу долю і волю свого народу.

У вечірньому концерті хор виконав зразки нашої народної пісні — веселої, жартливої, історичної й побутової. Такого слухача, яким було незіпсоване українське село, побажати б усім мистцям сцени. Кожна пісня була прийнята всією душею, нагороджена стихійними сильними переконливими оплесками. Виконавці не бажали собі більшого признання. Вони були заплачені і ще остались боржниками. Чим могли й уміли, подякували тим людям, які прийняли їх під свою стріху і ділились з ними своєю стравою.

По тих двох виступах хор відчув, що він став частиною села, став його громадянином. Дальша праця хору розгорнулася ширше. Парохи Старого

Самбора, довідавшись про ці виступи хору, запросили хор відспівати таку ж Богослужбу і в самому місті. Городовенко, очевидно, не відмовився і нову Служба Божа й концерт української народної пісні були відспівані в Ст. Самборі. Людей було так багато на тих двох концертах, що здавалось, ніби це традиційний відпуст. В такий спосіб хор промостив собі шлях до сердець тих, які найкраще відчувли пісню покори і святости, пісню журби і радості. Слава про ці концерти пішла на всю околицю, тому в кожну неділю чи свято хор мав можливість прославляти Бога в церкві, а в вечірніх концертах розказувати нашу історію, наш побут, наші будні в усіх кольорах від блакитного і золотого до темного і громовистого. На кожне запрошення священників і старших у селі хор радо відзивався і де тільки була церковця та хоч скромний громадський дім чи інша зала, туди він ішов чи їхав підводами, щоб піддержати наряд на душі у тій бурній дійсності.

Слухали тих концертів такі села й міста: Спас, Созань, Ваньовичі, Воля Кобилянська, Лужок Горішній і Долішній, Явора, місто Турка з околицями, а також Новий Самбір з околицями. Час від часу хор співав і в себе „дома“, тобто в Сушиці Риковій чи Ст. Самборі. Концерти такі давали хористам можливість скромного заробітку (це ж була їхня професія) і давали можливість студіювати душу нашого народу. Марально ця місія, яку вони взяли на себе добровільно, була успішна. Село ставало більшим монолітом релігійно і національно. Близькі села хор звичайно відвідував пішки (як Воля Кобилянська чи Лужок), а до дальших їздив підводами. До міст таких, як Турка чи Новий Самбір їздили поїздами. Підготовляли на пробах щоденно новий репертуар, але відчували вже, що недалекий час, коли треба буде покинути цю гостинну частину нашої землі. Події із страшною швидкістю наближалися. Лінія фронту тріщала і ломилася. Вже видно було німецький відступ на всіх фронтах. Радіо кричало про тактичні пересунення, але в це ніхто вже не вірив, бо всім було ясно, що це зближається кінець для будівничих III Райху. І хорові треба було йти в незнане даліше. Німецька гордість і пиха була вже зломана, а на зміну приходила московська. Більшість хору вирішила вже давно відступати на „приготовані“ позиції, тому й посувалися помалу до кордонів Мадярщини, а радше до окупованої мадярами Карпатської України. Село прощало хор із сльозами в очах, а священник благословив на дальший шлях.

**

Перейшли кордон. Дехто, може, взяв на спомин грудку цієї кров'ю напоеної рідної землі, дехто прощався з нею гіркими сльозами, дехто, зціпивши зуби, здушував біль душі, а дехто, може, й не стямився, як все те сталося. Правдою є, що покидати батьківщину були змушені тими, які часто говорили: „Человек, это звучит гордо“.

По капітуляції Німеччини, в місті Авгсбурзі із залишків хору ім. Леонтовича зорганізовано нове співоче тіло. Попавши у злиденні таборів будні, хористи не могли сидіти без діла. Вони хотіли співати і продовжувати традицію свого попередника. Хотіли показати чужинцям многогранність української культури. Нестор Городовенко, який чудом врятувався в тій хуртовині заліза й вогню, був з нами, тому можна було рішатись на таке діло. При сприятливих умовах і при співпраці громадських та церковних чинників, створено новий професійний хор під назвою „Україна“ під мист. проводом Городовенка. До ядра хору, яке залишилось із попереднього, почали зголошуватись співаки. Городовенко поклав собі за ціль створити щонайменше такий хор, який був ще у Львові і тому у прийманні хористів був більш вимагаючий. Голосилось багато і було в чому вибирати. Незабаром окремі голосові партії були скомплектовані, і хор, у кількості 42 осіб (п'ят-

надцять жінок і двадцять п'ять чоловіків, акомпаніатор і диригент) почав постійну і тверду працю. Самозрозуміло, що в репертуар включено також крім світських і духовні пісні.

Процес праці над піснею і її мистецьким оформленням не тривав довго. По адміністративній підготові, хор виїхав у довше турне по таборах в той час т. зв. „Американської зони“. Концерти були влаштовувані як у наших церквах (звичайно, таборових), так і в римо-католицьких костелах або в міських чи таборових залах. Для більшої урочистости включено до духовного репертуару на латинській мові Міссу (вона ішла як другий відділ духовного концерту при акомпаніаменті органів). Цей твір в оригіналі звучав (пишу по-українськи) Місса в Г-дур. Комп. М. Фільке, уродженця Бреслава. Твір цей був поділений на такі відділи: „Кіріє“, „Гльорія“, „Кредо“, „Санктус“, „Бенедіктус“ і „Агнус-Деї“.

З наших композиторів хор виконував твори нашої церковної музики, які були перекладені на живу українську мову і такою мовою завжди були виконувані.

Композитором, якого твори мали першість у репертуарі хору, був **Д. Бортнянський** (виконувані твори концерти) „Хай воскресне Бог“, „Тебе, Бога, хвалимо“, „Господи, силою Твоєю“, „Гласом моїм я Господа благав“, „Херувимська“; комп. **Ведель** — Ірмоси (великодні); комп. **Виноградов** — „Милість спокою; комп. **М. Леонтович** — „Літургія“ (пивна), „Дума про Почаївську Божу Матір“; комп. **М. Лисенко** — „Молитва за Україну, „Пречиста Діво Мати“, комп. **К. Стеценко** — „Папахида“.

Із чужих композиторів були виконувані уривки із „Реквієм“ комп. Верді (латинською мовою). Дуже часто до першої частини духовного концерту Городовенко включав і наші колядки й щедрівки: О. Кошиць — Нова радість, В. Барвінський — Що то за предиво, М. Лисенко — Різдвяна псалма, С. Людкевич — У Вифлеємі нині новина, К. Стеценко — Ой видить Бог, На Орданській річці і інші.

Участь на того роду концертах була дуже велика. Церкви чи костели були заповнені німецькими слухачами та іншими чужинцями. Та коли відкриті концерти на сценах заль слухачі приймали бурєю оплесків, а тим самим виконавців піддержували в їх дальшій праці, то в церкві того не могло бути. Треба було відчуті і диригентові, і співакам реакцію публіки, яка молилася. Спів хору мусів бути стимулом до ще глибшої молитви. Він мусів бути молитвою і він був нею. По кожній пісні відчувалось, що серця слухачів б'ються шораз сильніше, а релігійне піднесення було вище. Духовні концерти завжди закінчувались твором Лисенка „Молитва за Україну“.

Для пояснення змісту пісень виготовлено програмки в німецькій і англійській мовах. Цього рода концерти, яких ціллю було поінформувати чужинців про нашу музичну й співочу культуру, давали опісля можливість найму найкращих концертних заль, яких дуже часто іншим дістати не вдавалось.

Відгуки німецької преси, визначних композиторів та диригентів були найвищого признання. Адміністрація хору провадила хроніку т. зв. „Золоту Книгу“, в якій записувано все, що відносилось до хору як цілости, так і окремих голосових партій, про музичну дисципліну, про твір і його композитора, про диригента і його трактовку пісні та багато інших фахових потверджень чи думок тих людей, які слухали хору.

Один німецький композитор і диригент писав таке: „Не буду говорити вам детально, дорогі друзі про ваш спів. Хочу нагадати коротко. Це була музика, яка мала силу грому і ніжність зефіру. Це був вулкан, який на своїй дорозі не мав стриму, він плів аж до крайнього омління, щоб знову

вибухнути ще з більшою силою громів і вогню. Кредо у Міссі нашого лю- бимого Фільке ви проспівали так, що, не улягає сумніву, ви вірите і вірите сильно в своє „Вірую“. Кредо ваше живе і буде жити. Ви боретесь і по- борете, бо ваше »Вірую« є Боже“.

Як не прикро, але мушу згадати і про наше „Кредо“, яке сьогодні вже не існує. Була сила, не було Бога. Американець (полк. Сейч) писав: Ваша сила і ніжність не тільки у ваших голосах, ваша сила у вірі і не дивно, що ви так завзято у нерівному змагу держитесь. А може це неволя зробила вас такими, якими ви є? Кріпиться і будьте терпеливі. Час близький і на- певно буде більш ласкавий для вас.

Француженка (працівник У.Н.Р.А.) писала: „Треба у вас вчитися як любити Бога, нарід і свою землю. Моя любов, порівнюючи з вашою, не- мовля. Щастя вам Боже на дальше“.

Ті з чужинців, які бували на наших духовних концертах, відвідували з великим зацікавленням і наші вечірні виступи, а на другий день преса чи їхній музичний світ порівнювали нашу віру в Бога з любов'ю до понево- леної нашої землі і народу, а пишучи спускали в засоромленні свої очі. Він (німець) побачив аж тепер цю націю, маб час зглибити її моральні вартості. Він вже не спішився, щоб чим більше загарбати для своїх надлюдей, він бо- лів за своє невдале „Кредо“.

Виступи цього хору відвідували дуже часто військові американські старшини, адміністрація, вояки, обслуга „Червоного Хреста“, працівники У.Н.Р.А., а на одному концерті українських народних пісень у місті Кемптен були офіцери Червоної армії (тоді союзники американців), які кожную пісню хору приймали довгими, нервуючими оплесками. Своєю працею в тій ділянці хор доказував чужинцям, що ми нація живуча і творча, тверда і послідовна і вірна Богові.

Згадав я про творчу працю, яку хор почав на рідних землях і продов- жував з успіхом на еміграції в Німеччині. Емігрування до країн теперіш- нього поселення розбила хор на дрібні частини. Диригент і частина співаків опинились у Канаді, інші знайшли пристань у ССА, ще інші остались у Німеччині по таборах. Який жаль! Якби знайшлись були фонди і люди, яким це діло лежало б на серці, то таку мистецьку одиницю можна було не розчленовувати, а перевезти у певний осередок цілістю. У цілості то була сила, а так лише бувши співаки хору Городовенка. Хор той під цим же диригентом навіть на цьому терені міг з успіхом продовжувати свою куль- турну працю. Але так не сталось, тому доводиться лише згадувати й жа- дувати за тим, що було високо мистецьке, добре, корисне і потрібне.

Поширювати через гравюру славу славних мистців, поширювати в гро- мадянстві смак і любов до доброго і прекрасного, це найчистіша, найугод- ніша молитва до Чоловіколюбця Бога й по змозі некористлива прислуга людству. Це мій єдиний незмінний порив.

Шевченко. Журнал.

„...я полюбив його за те, що він за двадцять літ нудного, гидкого салдатського життя не опоганив і не принизив своєї на- ціональної і людської гідності. Він геть у всьому зостався вірний своїй прекрасній національності. А така риса облагороднює навіть неблагородну людину“. (Мова про Андрія Обеременка, Шевченкового зем- ляка в засланні, ред.).

Шевченко. Журнал.

В. Дорошенко / ШЕВЧЕНКІЯНА В КАЛЕНДАРЯХ НА 1961 РІК*

Століття смерти великого апостола правди і науки вічної пам'яті **Тараса Шевченка** відзначили чи не всі видавані у вільному світі українські календарі-альманахи на 1961 рік. Нижче подаємо огляд присвячених пам'яті Шевченка календарів, починаючи з „Свободи“, бо він появився перший, тому його й належить першого обговорити. Може перегляд цього календаря вийшов трохи задовгий і за докладний, але оскільки він претендує на науковість, то й треба його науково проаналізувати. Очевидно, іншою міркою треба міряти звичайні календарі, які не мають претенсій до науковости, а іншою ті видання, що мають фірму наукової установи, в даному разі НТШ, яке видає цей календар разом із „Свободою“. В дальших числах будуть обговорені інші календарі, які вже появилися, або ще появляться.

Редакція.

Складений редакцією „Свободи“ календар на 1961-ий рік у цілості присвячений Шевченкові з нагоди сторіччя його смерти. Містить він низку статей, що торкаються життя, творчости й культу великого Кобзаря України, оживлених його безсмертними поезіями й присвяченими йому віршами низки поетів та численними ілюстраціями.

Майже всі статті мають популярний характер, половина матеріалу Збірника, це передруки давніше опублікованих праць.

Оригінальних творів є тут 22, в тому 20 статей, одна поезія (переклад Б. Кравцева польського вірша Юзефа Лободовського) й один фейлетон — Івана Керницького. Передруків, не рахуючи Шевченкових поезій, — 24, в тому: 8 статей, два документи (автобіографія й лікарське свідоцтво про хворобу і смерть Шевченка), 13 присвячених йому віршів та одна інсценізація.

Насамперед спинимося на творах, що торкаються Шевченкового життя. Речей біографічного характеру тут є 7, в тому дві оригінальні й п'ять передруків.

Це, крім згаданої уже автобіографії (українського перекладу Шевченкового листа до редактора „Народного Чтенія“ О. Оболенського в редакції П. Куліша) й документу про хворобу і смерть, — два спогади: старшини уральського козачого війська Микити **Савичева** (ст. 153—160), що відвідав поета в 1852 році в Новопетровській кріпості й опісля стрінувся з ним у Петербурзі в 1858 році, та Олександра (в збірнику лише А.) **Лазаревського** про останні хвилини Шевченкового життя (ст. 205—206) й загальна характеристика вигляду і вдачі поета за першим його біографом Василем **Масловом**, чи властиво Маслієм. Спогади цікаві, можна було дати ще й інші, з ранішого часу, маючи до диспозиції недавно видані в Києві дві збірки спогадів! Так само на підставі згаданих київських публікацій можна було дати докладніший, ніж у Маслова, опис Шевченкового вигляду і вдачі, бо Маслову невідомі були видані пізніше матеріали, зокрема такі важливі, як лист кн. Варвари Репніної до її швейцарського вчителя Ейнара та її ж таки повість про Шевченка, якого вона назвала Березовським, від села Березова Рудка, де Шевченко часто перебував у Закревських.

Крім згаданих спогадів маємо ще два невеличкі передруки — дуже сентиментальної статейки **М. Деркачевої** з львівського журналу „Назустріч“ 1936 р. — „Нездійснена мрія“ — про Шевченкові невдачі з одруженням (ст.

* Наш Шевченко. Збірник-альманах у сторіччя смерти Поета. 1961—1961. Український Народний Союз — Наукове Товариство ім. Шевченка. Видавництво „Свобода“, Джерзі Ситі, Нью Йорк [1960], 9¾”.

145—148) — та невеличкої англійської статейки з „Ukrainian Weekly“ 1934 р. Тут редакція пішла по лінії найменшого опору в погоні за дешевизною, бо напр. на тему одруження могла дістати далеко кращий нарис проф. Павла Зайцева.

З оригінальних праць до життєпису поета маємо лише дві. Це передусім розвідка д-ра **Ярослава Падох** „Процес Шевченка“ (ст. 161—173), в якій автор робить спробу вяснити „правні рямці“ як самого судочинства — допиту й судження — так і „правну основу й аналізу“ вироку, що його винесли судді 3-го відділу. Автор, при звичаєний до норм західноєвропейського судівництва, хоче дошукатися законних основ у катів третього відділу царської таємної канцелярії, секретної поліційної установи, праматері большевицької Чеки та її метаморфоз. Таж у всіх цих закаптурених установах грав ролю не закон, а так зване „усмотреніє“, цебто власна, звичайно, заздалегідь повзята думка, яка ніякими нормами не керувалася, бо всі ці установи стояли понад законами.

Але в своїх намаганнях знайти такі „правні“ основи для засуду Шевченка д-р Падох покликується на артикули опублікованого незадовго до арештування Кирилометодіївських братчиків нового російського карного кодексу (1846 р.). Розуміється, і граф Орлов, і його поміщик Дубельт могли керуватися відповідними параграфами цього кодексу, але все ж у своїх рішеннях не були зв'язані ними й могли діяти за власним поглядом („усмотренієм“), чи, як казали в Галичині, — „відзімісе“, що й бачимо на прикладі засуду Шевченка. Понад цим „усмотренієм“ 3-го відділу стояло „усмотреніє“ самого царя, цебто його самоволя, що не керувалася жадним законом, а звичайною пімстою, як це й було з забороною Шевченкові писати й малювати. Д-р Падох правильно зазначив, що замисли кирилометодіївців не були такі страшні, як це спершу видалося переляканому урядові, і цим пояснюється порівняльно лагідний присуд, за винятком Шевченка, що потерпів головно за карикатурне змалювання царя Миколи й його дружини в поемі „Сон“. Хоч д-р Падох і не використав усіх матеріалів до своєї теми, його стаття безумовно має свою вартість для пересічного читача, необзайомленого зі справою.

До біографії Шевченка стосується й мій нарис „3 кола Шевченкових знайомих“ (ст. 133—144), в якому читач знайде характеристики о. Юхима Ботвинівського, Віктора Аскоченського й Миколи Лескова, що з ними був знайомий наш поет. Перші дві характеристики основані переважно на спогадах Миколи Лескова, відомого російського письменника-українофіла „Київські антики“, що появилися первісно в „Київській Старині“. Вони значно оживлюють назагал сухий збірник, але, розуміється, це заслуга не моя, а видатного белетристичного таланту Лескова.

Щодо статей загального характеру, які говорять про творчість і світогляд Шевченка, то їх тут вісім: шість оригінальних і два передруки: уривок із промови Куліша над домовиною поета перед виносом тіла з Академії Мистецтв і солідна розвідка покійного проф. **Ол. Лотоцького** „Державницький світогляд Шевченка“ (ст. 21—32), вийнята з 4-го тому збірного видання Шевченкових творів Українського Наукового Інституту у Варшаві 1937 р.

З оригінальних речей маємо передусім короткий, з чуттям написаний есеєй проф. **Ол. Кульчицького** „Віщун — борець — мученик“ (ст. 17—20), де в розділах „Шевченко — Орфей, Шевченко — Прометей, Шевченко — мученик і Шевченко — батько“ автор подає характеристику Шевченкового життя й творчості та значення її для нас.

Дальша стаття — д-ра **Л. Луцева** „Бо москалі чужі люди“ (ст. 25—49) в протилежність сучасним підсоветським „Шевченкознавцям“, які за всяку

ціну намагаються зробити з великого українського самостійника москвофіла, вичурника й послідовника російських „революціонерів-демократів“, з'ясовує автор справжнє ставлення Шевченка до Росії й її царів та до москалів узагалі. На жаль д-р Луців поминув згадку Куліша про те, як то Шевченко в колі братчиків глузував із москалів, і спогади Мікешина й Полонського про те, як незвичайно палко виступав наш Кобзар проти Петра І. й Катерини ІІ. Говорячи про ставлення Шевченка до гетьмана Мазепи, автор поминув епізод з оперою „Мазепа“, до якої поет мав написати лібретто з позитивною оцінкою діяльності гетьмана (пор. ст. 122 монографії П. Зайцева), не згадав і про Шевченків „універсал“ Маркевичеві, який у відповідь порадив поетові не махати Мазепиною булавою (Зайцев, ст. 123).

Та й із Шевченкового щоденника й листування можна було б вибрати не один цікавий відзив Шевченка про москалів. Допомогла б авторові в цих розшуках хочби й моя збірка Шевченкових афоризмів, що вийшла у Львові 1922 р. накладом „Просвіти“ п. з. „Шевченкова криниця“.

Характер наступної статті „Шевченко і українська політична думка“ (ст. 63—70) окреслює сам автор, **Ів. Кедрин: „радне публіцистичний, як науковий, доривочний, а не основний і вичерпний“** (ст. 63, примітка).

Причина — недостача матеріялу, при чому Кедрин скаржитися на брак зовсім маловажних статей, без яких дослідник може сміло обійтися, а забуває згадати за речі справді основні, що їх невільно поминути.

До речі, автор приписує Ом. Цісікові Кулішеву статтю „Чого стоїть Шевченко яко поет народний“, передруковану в такому дступному і в Америці виданні, як „Руська Письменність“ Ю. Романчука (том VI). Звідти ж міг він познайомитися і з Кулішевим „Історичним оповіданням“, яке цитує за „Кобзарем“ у редакції покійного Л. Білецького. Зовсім слушно каже автор, що „Кобзар“ не політична проклямація, а збірник чудових, надхненних, запальних, вісних і глибоко потрясаючих віршів (ст. 69), але ж у Шевченка, крім поезій, є й чимало прозових творів — оповідань, повістей, щоденник і листування, в яких він висловлював свої погляди. Дослідник ніяк не сміє поминути ці речі. Я не буду тут вичисляти ті основні праці, що їх повинен був простудіювати автор, а які міг би дістати і в американських бібліотеках. Але за ними треба пошукати, а ред. Кедрин, здається, обмежився тим, що мав під рукою. Навіть працю Ол. Колесси „Шевченко й Міцкевич“, до речі досить натягнену „ad usum Delphini“ (Колесса побивався тоді за катедру історії української літератури на львівському університеті), цитує він, як сам каже, „з пам'яті“, хоч комплект „Записок НТШ“, в одному з початкових томів яких появилася згадана Колессина розвідка, є в ньюйоркській Публічній бібліотеці.

В тих же Записках“ міг би автор знайти і розвідку В. Щурата про польські зв'язки Шевченка, дуже важливу для свого нарису.

Стаття проф. **К. Меннінга „Шевченко в англійській літературі“** (стор. 122—125) не вичерпує теми. Автор поминув багато матеріялу й давніше опублікованого, як ось статтю І. Дубицького й Р. Смаль-Стоцького в XV-му томі Шевченкових творів, вид. Укр. Наукового Інституту у Варшаві 1938 р., і новішого: **О. Євніної, „Дождовтнева та радянська українська література за рубежами СРСР“**, Київ 1956, де Шевченкові в англійській літературі відведено майже вдвічі більше місця ніж у Меннінговій статті (ст. 57—61 і 152—154), і **К. Коцюбинської, „Шевченко в англійських перекладах“**, Збірник праць 4-ої Шевченківської наукової конференції, Київ, 1955, ст. 309—327.

Не знати чому статтю проф. Меннінга подано в англійському оригіналі, а не в українському перекладі. Вона, як і статейка з *Ukrainian Weekly*, ви-

глядає у Збірнику як чужий інгредієнт. Для читача, що не знає української мови, треба було дати окреме англійське видання про життя і творчість Шевченка.

На особливу увагу заслуговує гарна розвідка проф. П. Ковалева „Вплив народної поезії на поетичну мову Шевченка“ (ст. 177—183).

У протилежність до підсоветських авторів, проф. Ковалів тримається за суджуваного ними погляду акад. Ф. Колесси, що Шевченко не був сліпим наслідувачем народної поезії, а створив на її основі свій власний оригінальний поетичний стиль. Цей погляд підтримують і інші відомі шевченкознавці, як ось О. Дорошкевич, думку якого і наводить автор (ст. 179).

Однак не можна згодитися з проф. Ковалевим, ніби в стилі Шевченкових поезій нема чітких груп. Не можна забувати, що своєрідність його стилю зростала з роками разом із зростом його могутнього таланту. Варто було б навести приклад, як по-мистецькому переробляв Шевченко народні пісні, порівнявши його „Ой, діброво, темний гаю“ з галицькою народною піснею „Ой, дуброво — дубровонько“, що її він вичитав з „Русалки Дністрової“ гостюючи в 1843 р. у П. Лукашевича, який привіз її в 1839 р. з Галичини.

Перегляд статей, присвячених творчості й поглядам Ш-ка, закінчуємо згадкою про коротеньку інформацію **д-ра Яр. Рудницького „З Шевченкового назовництва“** (ст. 191—193). Але хоч подані автором приклади не вичерпують теми, проте він тієї думки, що його завваги послужать майбутньому дослідникові справи за допоміжний матеріал і певні напрямні. Але це надто оптимістична думка, бо в статті мова йде тільки про дві назви: Гамалія й Україна (про дублетизм: „в Україні“ й „на Україні“, а цього либонь замало.

Рецензент „Народної Воли“ добачив у календарі „Свободи“ „правдиве обличчя Шевченкової духовости“ (ч. 4 з 26. I. 1961).

Полишаючи якісь розглянутих вище статей, доводиться ствердити, що їх дуже замало, щоб Шевченкова творча індивідуальність виступила перед нами в усій своїй многогранності. Бракує розвідок, які висвітлили б і інші, незаторкнені в згаданих статтях, сторони його духового обличчя. Попри характеристику значення Шевченкових поезій для розвитку національно-державної й політичної свідомості українського народу, бажана була б розвідка, яка виясняла б — на тлі фактів і виявів цієї свідомости перед і в часі складання поетового світогляду її джерела. Здалася б також розвідка, яка виясняла б місце Шевченка в розвитку української поезії, зокрема в розвитку версифікації. Перший на цю сторону поетичної спадщини Шевченка звернув увагу білоруський поет і літературознавець Максим Богданович у статті, поміщеній в Шевченківській книжці „Української Житні“ 1914 р. Від того часу ця тема була нераз предметом дослідження й добре було б звести їх результати докупи. Не вичисляючи інших тем, що їх слід би було порушити в збірнику, зазначу ще брак огляду розвитку шевченкознавства. На жаль статті про НТШ і УВАН, що їх подано при кінці календаря, як побачимо, зовсім не заповняють цієї прогалини.

Тепер переглянемо праці, присвячені **культові Шевченка**, беручи цю тему в найширшому її змісті.

На першому місці стоїть тут стаття **Б. Кравцева „Небезпечний Кобзар“** — про спотворювання Шевченкових поетичних творів большевицькою цензурою (ст. 51—60). Підсоветські „шевченкознавці“, закидаючи раз-у-раз українським „буржуазним націоналістам“ спотворення поетової спадщини, промовчують неймовірно-жахливе спотворення, що практикується в „країні дозрілого соціалізму“ з наказу московської комуністичної влади і яке перевищує подвиги на цьому полі колишньої царської, а потім польської й нацистської цензури. Ред. Кравців, у міру своїх можливостей, бо ж не всі підсо-

ветські видання Шевченкових творів тут нам доступні, як ось, напр., десяти-томник, видаваний заходом Академії Наук УРСР, — навіть виказав нечуване фальшування, свідомо практиковані у виданнях за залізною заслоною. Навіть самі підсоветські літературознавці обурюються цими фальшуваннями й спотвореннями, як, напр., проф. Є. Кирилук, зовсім льояльний до влади дослідник, що в своїм огляді дотеперішніх досягнень підсоветського Шевченкознавства й дезидерат, диктованих 150 літтям народження великого Кобзаря, поміщеному у збірнику праць 8-ої наукової Шевченківської конференції (Київ 1960), різко критикує редакторів згаданого десятитомника за допущені ними спотворення (пор. ст. 12—17).

В своїм огляді Шевченкового культу за царської й советської влади, під заг. „Не забути пом'янути“ (ст. 71—83) — В. Давиденко забув спізнати про деякі важливі факти, як ось про спроби Мікешина вмістити барельєф Шевченка в пам'ятниках тисячоліття Росії й Богданові Хмельницькому, про „Товариство ім. Шевченка“ в Петербурзі, яке разом із „Добродійним Товариством“ видавання загально-корисних і дешевих книжок“ уславилось першим повним виданням Шевченкового „Кобзаря“. В історії Шевченкового культу це дуже важлива сторінка й про неї конечно годилося б згадати. Не згадує автор і про прегарне погруддя Шевченка роботи молодого скульптора Михайла Гаврилка, що стояло в театрі ім. Гоголя в Полтаві (я його бачив сам у 1905-6 рр.), а було знищене денікінцями в 1919 році. Слід було б згадати й про Гаврилків проект Шевченкового пам'ятника у Києві на конкурсі 1912. Це був один із кращих проектів. Знимку його помістила львівська „Ілюстрована Україна“ 1912 р. (яка, здається, є в бібліотеці ред. „Свободи“). Згадаю ще, що погруддя Шевченка мали Алчевські в своїй садибі в Харкові. Нічого нема в статті Давиденка про культ Шевченка на Кубанщині й Далекому Сході. Зате без потреби згадує він про погруддя на Союзівці, хоч про це нижче широко розписується ред. Драган.

В. Мудрий, говорячи про „Культ Шевченка в Галичині“ (ст. 85—88) без потреби розписується про історію „Просвіти“, а підносячи заслуги її читалень для вкорінювання Шевченкового культу в Галичині, поминув не менші заслуги щодо цього „Січей“. Автор забув згадати про заслуги на цьому полі Михайла Димета, львівського купця, одного з фундаторів заснованого в 1873 р. літературного товариства ім. Шевченка, перетвореного 20 років пізніше (у автора: „незабаром“) на наукове. Димет спроваджував з Києва українські видання, як ось видавані Кулішем у 60 роках у Петербурзі „метелики“, між якими були й Шевченкові поезії. Цим він велико причинився до познайомлення галичан із вогнистою поезією недавно спочилого Кобзаря України. Не згадав ред. Мудрий і про перше повне видання Шевченкових творів, що появилось у Львові в кінці 60-их років (формально в 1867, а в дійсності в 1869 році) заходом українського студентства. Назвавши кілька імен шевченкознавців, поминув таких визначних дослідників, як академіки М. Возняк, Філарет Колесса й Василь Щурат. Поминув і заслуги для поширення Шевченкового культу в Галичині довголітнього редактора „Зорі“ Вол. Левицького (Василя Лукича), який з року в рік присвячував березневе число журналу Шевченкові. Тому роля Наукового Товариства ім. Шевченка й його керівника акад. М. Грушевського лишається для читача нез'ясованою.

Про шевченкознавчі досліди галичан треба було говорити далеко докладніше, або лишити цю тему для окремої статті, що було б доцільніше. В статті трапився неприємний недогляд: габілітаційний виклад Франка мав темою поему „Наймичка“, а не „Катерина“. „Про це, подає автор, я писав у праці „Іван Франко як громадський діяч“. І справді, в згаданій статті, поміщеній у Франківському збірнику, виданому в 1957 р. НТШ спільно з „Сво-

бодою“; Мудрий називає тему цього викладу правильно (пор. ст. 176). Отже тут — не незнання, а або *lapsus memoriae* автора, або недогляд коректора. В усякому разі винна редакція, що не поправила цей неприємний ляпсус.

Культові Шевченка в Америці присвячені дві статті **А. Драгана**: „Шевченко й американські українці“ (ст. 91—100) та „Вашінгтон таки діждеться Шевченка“ (ст. 105, підписана лише ініціалами).

В першій говориться про давніші вияви пошани американських земляків до пам'яті великого поета. Негативною стороною огляду є його балакучість замість речевого представлення справи. Автор майже живцем передруковує з „Свободи“ ентузіастичні описи фестивалю 1948 р., й особливо відкриття Шевченкового погруддя на Союзівці, якому прив'язує незвичайну вагу. Ця саморекляма УНС, захвалювання свого подвір'ячка („бизнес“!) в поважному виданню, яке фірмує і НТШ, зовсім не до речі.

Забагато місця відводить ред. Драган і покійному редакторові „Свободи“, д-рові Л. Мишугі, вихваляючи до небес його промови на Шевченківських святах, згадує між ін. і його нічим незамітну брошурку „Шевченко й жінки“, видану в 1940 р. по-українськи й по-англійськи. За цю брошурку проф. Чубатий хотів був зробити Мишугу дійсним членом НТШ. Розуміється, ми не проти того, щоб Мишуга був дійсним членом НТШ, але тієї брошурки було замало, треба було взяти до уваги й інші публікації Мишуги, хоча б, напр., пам'яткові книжки Укр. Народного Союзу, і його заслуги для розвитку українського організаційного життя у ЗДА; за це й належало ушанувати його цією гідністю, поскільки вшановано нею інших редакторів „Свободи“, які під оглядом своїх заслуг для українського національного й культурного життя, не кажучи вже для української науки, ніяк його не перевищують.

В статті звертає увагу читача уступ на ст. 96, в якому автор згадує про видатних науковців, з прибуттям яких до Америки „Шевченкознавство й культ Шевченка двигнулись на нову висоту, набрали нового розмаху“. На жаль автор не подає імен і читач може подумати, що автор має на думці редколегію календаря. В другій статейній оповідає ред. Драган про справу „здвиження“ пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні.

Немов доповненням обох статей є промова д-ра **Л. Мишуги** з року 1943 „**Місяць Шевченка**“ (ст. 101—104), передрукована либонь більше з піетизму до автора, ніж до Шевченка.

Не знати чому редколегія поминула мовчанкою культ Шевченка в сусідній Канаді та в полудневій Америці, як також в європейських центрах української еміграції. Це, безперечно, прикра прогалина. Краще було б дати суцільний огляд Шевченкового культу в одній статті, де відповідні розділи написали окремі автори.

До „культурних“ статей можна віднести й бібліографічні нотатки **Л. Бачинського** „**Друковане слово Т. Шевченка в Америці**“ (ст. 117—120), де подано виказ видань творів Шевченка й писань про нього. „Найважливішою подією“ на цьому полі називає автор видання двотомового „Кобзаря“, що його ніби то довершив Український Народний Союз у 1915 році. **Це видання не більше, як міг.** Сам автор, що говорить про його реальність, трохи нижче називає його „непевним“ (ст. 118). І має рацію, бо ж це просто неможлива річ, щоб ніде: ні в редакції „Свободи“, ні в самому УНСоюзі й його відділах, ні в когось із його членів не зберігся хоч один примірник котрогось тому цього двотомника. Правдоподібно, під цим виданням в публікаціях УНСоюзу розумівся двотомник львівської „Просвіти“ за ред. Ю. Романчука, що вийшов третім виданням у 1912 році. Який глузд було УНСоюзові видавати свого „Кобзаря“, коли міг спроваджувати потрібну кількість його з криво? Це було економічно й патріотично, бо ж цим способом Союз піддержував „Просвіту“.

Що союзівське видання 1915 р. чистий міт, найкраще свідчить той факт, що досі ніхто не озвався на заклик ред. „Свободи“ надіслати його.

Довідка Л. Бачинського показує, як мало — в протилежність перехвалкам ред. Драгана — зробили американські українці, зокрема УНСоюз для поширення Шевченкового культу в ССА. Але не судім їх — зробили, що вміли, що було в їх силі.

Розглянені вище статті про культ Шевченка (В. Давиденка, А. Драгана й В. Мудрого) доповнює вибір із преси за 1911 рік Л. Б[ачинського] під заг. „У 50-річчя смерті Шевченка“ (ст. 208—210).

Щодо спроб Архипенка дати скульптурний образ великого Тараса, то мушу признатися, що я зовсім ними не захоплююся. Розуміється, в творчості мистця — це неабиякий зворот від екстравагантних композицій, але підносити ці спроби до небес, як це робить А. Малюца в своїй статті „**Портрети Шевченка в творчості Архипенка**“ (ст. 126—130), нема жадної підстави. Кожний, хто хоч трохи знає життя й діяльність поета, бачив його автопортрети й фотографії, здається, думаю, що Архипенко в жадній своїй спробі не вдав Шевченка таким, яким він був насправді. Додатком до статейки Малюци є коротка інформація самого мистця під заг. „**Чому я виготовив погруддя Т. Шевченка**“ (ст. 130).

Цикл статей, присвячений культові Шевченка, закінчує стаття А. Рудницького „**Шевченко й музика**“ (ст. 184—190), в якій автор каже, що „Значення Шевченка для розвитку української музики не менше велике й важливе, як його значення для розвитку української нації взагалі“ (190). І це значення „матиме Шевченків »Кобзар« — каже автор — і в наступних сто роках не менше, як у тих, що минули від смерті Шевченка“ (191).

Хочу одначе зробити одну завагу: д-р А. Рудницький не може собі уяснити, чому не дійшло до реалізації Шевченкового плану написати лібретто до опери, назви якої він чомусь не подав (ст. 187).

Справа в тому, що це мала бути опера про Мазепу — музику брався написати Селецький, а лібретто — по-українськи — Шевченко. А що Селецький ставився вороже до гетьмана й української мови лібретта, то з дискутованих у Яготині плянів нічого й не вийшло. І Селецький і Шевченко, якого піддержувала княжна Репніна, до згоди не дійшли. І друга заувага, що Шевченко не був кріпаком дідича Тарновського, як пише автор у своїй статті, тільки Енгельгардта, це загально відоме.

Закінчують цикл статті, присвячені нашим науковим установам, що відновили свою діяльність у ССА — НТШ (автор д-р В. Стецюк, ст. 194—198) і УВАН (автор проф. Ю. Шевельов, ст. 199—202). Розуміється, сказати на кількох картках про історію установи, що почала діяти 88 років тому, завдання нелегке. Тому краще було б, якби автор, подавши найконечніші дати щодо заснування і праці Товариства, спинився докладніше на вкладі його в Шевченкознавство. На жаль д-р Стецюк у своїй розмашисто написаній статті не зробив ні одного, ні другого. І тому читачі не винесуть із неї належного знання ні про Товариство, ні про його наукові заслуги, зокрема для Шевченкознавства. От, напр., згадуючи про мовознавчі студії Ом. Огоновського, автор забуває пригадати про його праці над Шевченком, зокрема про видання Шевченкових творів за його редакцією. Згадує лише монографію Ол. Кониського, та й усе! А де ж Франко, Ст. Смаль-Стоцький, Ол. і Філарет Колесси, В. Щурат, М. Возняк та низка інших дослідників? Де Василь Лукич із своєю „Зорею“ і т. д.? З праць, що вийшли на еміграції, не згадав д-р Стецюк навіть монграфії П. Зайцева. Стаття проф. Ю. Шевельова значно виграла б, якби він замість говорити про Академію взагалі, оповів про те, що саме дала вона для Шевченкознавства.

Тепер про поезії. Тут можна зробити завваги щодо вибору і Шевченкових поезій, і віршів у його честь. Так, слід би було дати таку пророчу річ, як Осії, гл. XIV, пару ліричних поезій з часу заслання, що малюють життя й думки поета в неволі, от напр. Послання до А. Козачковського.

Серед присвячених Шевченкові віршів є чимало творів друго і третьорядних авторів, а нема, нпр., Франка, Самійленка, Л. Українки, М. Рильського.

В збірнику американсько-українського видавництва годилося б дати щось і з віршів місцевих поетів, нехай би й не дуже вдалих. Та коли остаточно з поміщеними поезіями можна погодитися, то цього не можна сказати ні про інсценізацію „Пророк України“ невідомого автора (ст. 174—176), ні про фейлетон І. Керницького „Ліпше з Лінкольном“ (ст. 116), які не надаються для поважного збірника. Перша річ — наївна фантазія, а друга — газетна сміховинка. Щодо ілюстрацій, то й тут не все в порядку. Передусім треба містити тільки ті портрети, що безпосередньо зв'язані з життям і творчістю Шевченка та з пам'яттю про нього, уникати фотографій теперішніх, ще живих осіб, щоб не творити культури осіб на советський зразок. Читач і без того безнастанно бачить їх поличчя в „Свободі“. Замість них слід було дати портрети таких Шевченкові близьких людей, як В. Білозерський, М. Гулак, М. Костомаров, П. Куліш. Зробити це було тим конечніше, що в советських виданнях їхніх фотографій не подають, як портретів українських буржуазних націоналістів, що з ними Шевченко ніби розійшовся.

Треба було дати також портрети Ускових, М. Щепкіна, Толстих, Л. Жемчужнікова, як віданих українському поетові друзів. Так само годилося б дати портрети визначніших дослідників життя і творчости Шевченка, а то лише подано портрет Ст. Смаль-Стоцького. Певне, він на це заслужив, але хіба Ол. Кониський, М. Грушевський, Ів. Франко, Василь Лукич, В. Шурат, Ол. Лотоцький та інші не заслужили, щоб у Шевченковому збірнику фігурували й їх поличчя.

З особистостей американсько-українського світу належало б дати портрет о. Агалія Гончаренка, а може й о. А. Бончевського, о. Гр. Грушки, о. Нестора Дмитрова — ревних пропагаторів Шевченкових думок і ідеалів серед своїх земляків у США. Зате зайво було давати аж два портрети Ликері Полу-смаківні (ст. 143 і 148). Досить було обмежитися портретом роботи самого поета. Постать дебелої молодиці робить прикре враження й ледве чи Тарас Григорович захопився б нею такою, як виглядає вона на цій знімці. Той факт, що давніше такого її портрету не публікувалося, не повинен був рішати про поміщення його у збірнику. На жаль чимало ілюстрацій вийшло дуже невизначно, замазано, напр. на ст. 57 (видавці „Вік“-у), 59 (автограф „Подражанія Едуарду Сові), 73 (рідня й знайомі біля труни), 76 (фрагмент із пам'ятника в Харкові), 97 (урочистість на Союзівці), 120 (на засланні), 135 (Шевченко й Олдрідж), 157 (Почаївська Лавра), 163 (Молодий Шевченко). Особливо прикро вражає репродукція згаданого вгорі автографу.

Взагалі, оформлення календаря не виявляє належного піетизму до великого Пророка України та ще в таку знаменну його річницю, як сторіччя смерті. Формат, поганий сірий папір, сіра обкладинка, друк у дві шпальти роблять враження халтурного видання. Це виглядає не як альманах, а як якийсь цінник! Аж дивно, що видавництво, яке безнастанно збирає на свої видання, поскупилося на краще видання, хоч воно спроможне на тричі краще. Видало ж воно гарно, напр., Франківський збірник 1957 р. Піднести ще треба й те, що цей збірник був збірником філологічної Секції НТШ, а не календарем „Свободи“. А „Наш Шевченко“ щодо свого оформлення далеко лишається позаду від інших календарів, особливо від календаря „Українського Голосу“, і щодо паперу і щодо виразности ілюстрацій.

Врешті слід спинитися і на мові й коректі. От у перекладі листа губернатора Катеринича до міністра внутрішніх справ подибуємо такі нелітературні вирази, як „плякат в малоросійській мові“, зам. малор. мовою й „переслідує (sic!) сепаратистичні цілі“ — калька з російського, замість „має на цілі“ (ст. 75), недозвблених замість недозволєнних, як було в оригіналі (ст. 137), **злишне** замість **зайво** (ст. 197). Позатим неприємно вражає ціла низка просто скандальних друкарських помилок, за які відповідає не тільки коректор, але й уся редакція в комплеті. Так, на ст. 57 відомого редактора першого повного в Росії „Кобзаря“ — **Василя Доманицького** — названо **Віктором**, помішавши покійного дослідника з його братом професором, що проживав в Міннеаполісі; на ст. 138 прізвище київського митрополита Арсенія — Москвин надруковано з малої букви, бо, мабуть, складач узяв його за прикметник, а коректор і редактори не догадалися поправити; на ст. 161 фундатор Товариства ім. Шевченка Д. Пильчиков фігурує як Пальчиков, — правда, далше в статті д-ра Стецюка подано правильно; на ст. 184 — дяка Богорського, що вчив Шевченка, названо Погорським; на стор. 196 відому українську філантропку, фундаторку літературного товариства ім. Шевченка у Львові, Милорадовичку перекинуто на **Мордовичеву (!)**.

Такі недогляди високою мірою компромітують видання і редакцію, яка не потурбувалася виправити їх в errata. Недурно каже наша народна приповідка: Де багато господинь, там хага неметена. Аж шість осіб фігурує в редакції збірника, але ні один з них не зауважив цих фатальних помилок.

Видавництво повинно було не поскупитися й запросити на головного редактора людину компетентну в питаннях Шевченкознавства. І недалеко було шукати — адже під самим боком „Свободи“, в Нью Йорку, проживає такий фахівець, як проф. Вол. Міяковський. Його й слід було запросити.* Він би не допустив вичислених угорі хиб, пропусків і помилок і взагалі багато причинився б до належного вигляду збірника — і щодо змісту і щодо оформлення.

Вкінці ще одна заввага: заголовок збірника занадто претенсійний: **Наш Шевченко**.

Очевидно, редакція хотіла цим протиставити свій збірник советським виданням: мовляв, наш Альманах малює справжнього Шевченка, а не підстриженого під московський червоний гребінець. Але, як бачимо, виконання не дописало, і кожен, хто познайомиться із змістом альманаха, готов сказати: Це не наш Шевченко, а **редакції „Свободи“**. Із „Свободи“ довідуємося, що про появу цього календаря передано вістку через радіо на Україну як про небувалий осяг. От і будуть там глузувати з нього, як узнають про його недоліки. На жаль дістанеться при цьому на горіхи й Науковому Товариству ім. Шевченка.

* Автор цієї статті зі скромности не має себе на думці, але ми гадаємо, що й він має всі дані для того. Ред.

... як інструмент віртуозові, як пензель маляреві, так літераторові не-
обхідна щоденна вправа пера. Так роблять і геніяльні письменники, так ро-
блять і писаки. Геніяльні письменники тому, що це їх покликання, а писаки
тому, що вони інакше себе й не уявляють, як геніяльними письменниками,
а то б вони й пера до рук не брали.

Т. Шевченко. Журнал.

Тема „Шевченко і музика“ не нова. Писали на цю тему численні автори, згадати б тільки статтю д-ра **З. Лиська** „Шевченко і музика“ („Українська музика“, Львів, 1939, ч. 1 (23), стор. 16—22), **Дм. Ревуцького** „Шевченко і народна пісня“, **М. Грінченка** „Шевченко в народній пісенній творчості“ та основну працю **М. Грінченка** „Шевченко і музика“ (1941). Проте тема завжди актуальна й цікава, якщо новий автор зуміє додати до старого матеріялу власні новіші досліді. Тим часом Антін Рудницький не виправдує цих вимог. Читаючи його статтю в згаданому збірнику-альманасі, переконуємося, що вона в переважній частині є коротким змістом-витягом з Грінченкової студії та обмежується хіба до переставлення матеріялу, зібраного Грінченком, напр., зміст другого розділу Грінченкової праці „Шевченко-виконавець народних пісень“ Рудницький подав на початку статті (стор. 184—185), а матеріял з розділу „Народна пісня в житті і творчості Шевченка“ подав на стор. 185—186 у відверненому порядку. Більшість авторів статей у Збірнику-альманасі винотують сумлінно літературу в окремих відкликах (пор. статті д-ра Л. Луцева, проф. П. Ковалева, чи навіть І. Кедрина-Рудницького, хоч він і застерігається, що його стаття радше публіцистична, ніж наукова), інші в тексті цитують авторів, на яких покликаються, чи з якими дискутують. У статті Антона Рудницького не подається джерел, а вже ні словечком не згадується імени Миколи Грінченка, якого працю використовується.

У статті, підписаній Антоном Рудницьким, знаходимо багато перекручень і фальшивих інформацій не тільки там, де він переповідає Грінченка, але й там, де він доповнює статтю даними з енциклопедій та інших джерел. Звернемо увагу на важливіші помилки, які слід справити. Що торкається особистих відомостей про Шевченка, вражає передусім згадка про „нашадків землевласника Тарновського, якого кріпаком був ніби ще батько Тараса, Григорій“ (стор. 185). Ця нісенітниця не має нічких реальних основ. Ні батько Тараса, Григорій, ні хтонебудь інший з Шевченкової родини не був кріпаком Тарновського на Чернігівщині (в Борзнянському повіті). Загально відомо, що і батько, і мати Шевченкові були кріпаками пана Енгельгардта в Звенигородщині (Моринці, Кирилівка), отже на Правобережжі. Також загально відомо, що дядь, у якого Шевченко вчився, називався Богорський, а не Пугорський, як думає автор (стор. 184), а відоме в історії нашої культури село Тарновського, в якому гостював не тільки Шевченко, але й М. Гоголь та М. Глінка (про що пише в своїх записках), та інші визначні люди, називається **Качанівка**, а не якась „**Калачівка**“ (стор. 185). Деякі строфи чумацької пісні „Гей, та хто лиха не знає“ Шевченко подає не в **поемі „Наймичка“**, як хибно інформує автор, а в одноімненній **повісті**, як виразно зазначає Грінченко.

Пісня „Не співайте півні“, згадана на 190 стор., це не „поезія“ Шевченка, а народна пісня:

Не співайте півні,
 Ще ж бо я не спала,
 Ще своєму роду
 Правди не сказала.

Також думу про козака Голоту (стор. 190) не створив Шевченко. Пишучи на стор. 188 про використання Шевченкових поезій композиторами, автор статті зазначає, що Сидір Воробкевич використовує Шевченкові вірші „На чужині загибаю“, „Минають дні“ і „Ой, чого ти почорніло“. Не треба бути й мовознавцем, щоб сказати, що вірш:

На чужині загибаю, марно жите йде,
За родиною глядаю, ах де ж она, де?
О мій Боже милостивий, верни мя домів!

.....
.....
Як мають ся повертати, скажіть ми, скажіть
Бо ж горести потішати, ніт поради ніт!

не міг вийти з-під Шевченкового пера, бо писаний старою галицькою мовою.

Коли мова про Воробкевича, то він написав на Шевченкові слова не тільки ті дві композиції, що їх згадує Антін Рудницький, але кільканадцять, з яких кожний, хто обізнаний з хоровою музикою, може легко назвати такі популярні в Галичині й Буковині, як „Думи мої“, „На городі, коло броду“, „Заросли шляхи тернами“, „Тече вода з-під явора“ та ін.

З інших невірних інформацій про нашу музику годиться спростувати ось що: композитор Заремба родився 1833 р., а не 1883, також А. Вахнянин був на півстоліття старший, ніж у статті А. Рудницького: він родився 1841, ни 1891 р. Та й композиції на слова Шевченка писав не Бадзієвський, а Радзієвський. Микола Леонтович не написав музики до Шевченкового „Невольника“ та фрагменту до „Гамалії“. В „Гайдамаках“ Шевченко використав пісню не про козака Швачка, а про козака Швачку. „Катерину“ Аркаса виконувано вперше не в 1888 р., як читаємо на стор. 189. Не годиться безкритично повторювати друкарську помилку в праці Лідії Архимович „Українська класична опера“, до речі, сумлінно виправлену в списку друкарських помилок при кінці згаданої книжки. Опера „Катерина“ фактично була поставлена вперше в 1899 р.

Кожному, хто буває на наших концертах, відомо, що пісню до слів Шевченка „І золотої і дорогої“, яка „здобуває чималу популярність в концертних програмах“ (стор. 188), написав не Іван Лаврівський (1822—1873), але **Денис Січинський** (1865—1909). Це, зрештою, легко лізнати із стилю пісні.

Українська наука не користує, а тратить на тому, коли її засипується неправдивими інформаціями.

Цих кілька поправок уважаємо за свій обов'язок внести до статті А. Рудницького — щоб справді баламутство не ширилося — не з уваги на А. Рудницького, тільки з уваги на Т. Шевченка.

ШЕВЧЕНКО ПРО САТИРУ

Мені здається, що для нашого часу й для нашого середнього напівграмотного стану необхідна сатира, тільки сатира розумна, благородна. Така, наприклад, як „Жених“ Федотова, „Свої люди — сочтемся“ Островського і „Ревізор“ Гоголя. Наше молоде середнє суспільство, наче той лінивий школяр, на складах спинилось, і без понуки вчителя не хоче й не може переступити цієї безглуздої „тму“-„мну“. На вади й хиби нашого вищого суспільства не варто звертати уваги. По-перше, задля нечисленности цього суспільства, а по-друге, задля застарілости моральних хвороб, а моральні хвороби, коли й можна вилкувати, то тільки героїчними засобами, — лагідний засіб сатири тут не допоможе . . .

А середня верства, це величезна та, на нещастя, напівписьменна маса, це половина народу, це серце нашої національности; йому й потрібна тепер не суздальська лубочна притча про блудного сина, а благородна, артистична і влучна сатира.

Журнал

2. ВИХОВНА СИСТЕМА І ВИХОВНІ ЧИННИКИ

Виховання людини відбувається не на самоті чи в відокремленню, а в певному оточенню, в якому діють багато чинників, що мають менший або більший вплив на виховання. Ті чинники виховними бувають лише настільки, наскільки вони вносять щось до морального, інтелектуального й духового розвитку людини. В дійсності, високопотенціальними виховними чинниками є не тільки такі, як родина, школа, товариші за бави тощо, але кожна майже особа, група, організація, випадок, подія, оскільки вони так чи так впливають на поведінку людини. Їдження й пиття є теж виховними чинниками, а праця і дозвілля, любов і ненависть, людські помилки і прогріхи дуже сильно впливають на розвиток людської особовости. Приймаючи загально визнану дефініцію виховання, як „розвиток людських потенцій“, можна сказати, що кожна людина, кожний випадок, кожна дія, подія й обставина можуть впливати на розвиток людської істоти і через те бути певними виховними чинниками. Звичайно, однак, свідоме й пляноване виховання обмежується до установ, які вже з самої своєї природи є виховними чинниками і присвячені вихованню та зумовлені збірною діяльністю. Родинний дім є найкращою ілюстрацією того, що розуміється під словами „виховний чинник“, бо одною з його головних функцій і є виховання, що є збірною діяльністю цілої родини.

Всі ці виховні чинники, пов'язані в одну цілість, творять **систему виховання**, а її ядро творить група установ, яких основною і єдиною функцією є навчання і дисципліна.* У виховних системах деяких країн на дисципліну ставлять дуже великий наголос (Європа), а в деяких дуже малий (ССА), дарма, що дисципліна в вихованню грає дуже велику роллю, бо де нема дисципліни, там властиво нема й правильного виховання. А що функцію навчання і дисципліни найкраще виконують школи, то ці установи і називаються **виховною системою**, точніше, **шкільною виховною системою** для відрізнення від загальної **виховної системи**, яка розтягається і поза школи та включає багато інших виховних чинників, нпр., родинний дім, Церкву, пресу, суспільні стосунки, кіно, радіо, телевізію, які, звичайно, не належать, а коли належать, то тільки частинно, до шкільної виховної системи. В виховній системі однак дуже важливим є те, щоб усі виховні чинники, які пляново входять до виховної системи, були **згармонізовані** і мали ті самі **виховні цілі й ідеали**, ту саму **концепцію життя** й ту саму **життєву філософію**, той самий **світогляд** і ту саму **філософію виховання**. Ця згармонізованість усіх виховних чинників є для виховної системи „кондіцію сіне кванон“, без якої не може бути суспільної виховної системи.

Виховні чинники можна поділити з уваги на їх виховну роллю на дві основні групи: систематичні і принагідні, або з-американська: формальні і неформальні (в розумінні: офіційні і неофіційні). Християнські теоретики виховання ділять всі виховні чинники на примарні і секундарні (первісні і другісні) або незалежні і залежні. До перших (примарних або незалежних) належить **Бог** і **дитина** (вихованок), а до других всі інші чинники, які людина має до диспозиції у виховній роботі.

* Pierre Marique. The Philosophy of Christian Education, N. Y. 1939, p. 314.

Бог є першим виховним чинником у надприродному вихованні, а дитина у природному. Або скажимо це інакше: виховні чинники можуть впливати на дитину безпосередно або посередно. Безпосередно вони впливають через Божий дар освячувальної ласки, яка дає людині можливість знання, думання, говорення і діяння, а це переступає природний порядок і можливість. В остаточній аналізі всяке виховання є властиво самовихованням, бо розвиток природних здібностей дитини відбувається лише через її самоактивність, яка є даром Божим. Саме через цю самоактивність дитину й зараховують до безпосередніх або примарних (первісних) виховних чинників. Всі інші чинники належать до категорії секундарних (другісних) або залежних чи посередніх, бо вони є тільки чинниками допоміжними і служать до стимуляції самовиховної дії дитини.**

До категорії секундарних (другісних) чинників або залежних чи посередніх належать всі інші чинники, які саме й діляться, як згадано на початку, на систематичні і принагідні (америк. формальні і неформальні). Наші назви виразно вказують, що одні з цих чинників діють пляново й систематично, а другі більше або менше принагідно й випадково.

До групи систематичних чинників (формальних) належать всі ті, яких виховання є властивим і єдиним заняттям, а саме: 1. звичайні загальноосвітні школи, курси та лекції, від дитячого садочку почавши і на університетах скінчивши, і 2. звичайні фахові й технічні школи, курси і лекції, яких завданням є готувати дітей до практичних звань, тобто кваліфікованих робітників, ремісників та технічний персонал.

Однак систематичне і принагідне виховання є такою великою частиною діяльності дому і Церкви — а також і держави або недержавної, але зорганізованої суспільності — що всі ці чинники треба трактувати як чинники систематичні, бо вони мають усі атрибути систематичного виховання і належать здебільша до категорії чи групи чинників офіційних (формальних, систематичних) та разом із школами, як ядром, творять основу виховної системи, до якої допасовуються, чи бодай повинні допасовуватися, всі інші чинники, які вважаємо принагідними чи неформальними.

Принагідних чинників, як ми вже згадували, які діють посередно і несистематично, є дуже багато, бо властиво кожний факт чи явище вносить щось до формування людської особовості. Вичислити всі просто неможливо, але ми згадаємо тільки найголовніші, які можна упорядкувати в певні групи, нпр.: 1. Звання, праця, промислові і торговельні організації, взаємини між працівниками тощо; 2. Всі роди мистецтва, спорт, мандрівки, подорожі ітп.; 3. Дозвілля-відпочинок, всякого рода гри й забави; 4. Публічна опінія, фолклор, звичаї, традиція, релігійні обряди, товариство, сусідство в широкому й вузькому розумінні тощо; 5. Передача ідей та емоцій друківаним словом, театр, кіно, радіо, телевізія, всякого рода пропаганда ітп.; 6. Громадські обов'язки, політична діяльність, суспільно-громадські стосунки, взаємини між старшим і молодшим громадянством, молодіжні організації, святкування історичних роковин, дитячі й молодіжні імпреди, товариські забави, світлиці та багато-багато інших подібних, яких і не перечислити. Ми їх згадуємо на те, щоб конкретно унааявити як сильно залежить вихо-

** J. D. Redden, F. A. Ryan. A Catholic Philosophy of Education. Milwaukee, 1956, p. 344.

вання дітей від різних навіть і малопомітних явищ і подій нашого життя, на які рідко коли й звертається увагу, мавши скеровані очі головно на ті чинники, які найбільше привертають до себе нашу увагу. Обговорити їх усі вимагало б багато часу й місця, тому ми обмежимося тільки до головніших і розглянемо насамперед ті, які ми назвали систематичними, а потім і деякі з тих, що діють випадково й принагідно.

РОДИНА — РОДИННИЙ ДІМ

Родина, це з секундарних найперший і найважніший чинник виховання, бо він має до діла з зовсім сирим матеріалом, з якого можна сформувати людину по своїй уподобі — на добре або зле. Цей чинник теоретично і фактично є одним із наймогутніших у життю людини, але від його вмілого або невмілого, повного або чстинного, вчасного або запізненого використання залежить і успіх та вислід виховання.

Родина, це суспільна установа, яка дає життя людській одиниці і через те вона є основою всякої іншої суспільної організації чи установи, як Церква, школа, держава та інші. Щоб могла заіснувати якабудь інша установа чи організація, насамперед мусить заіснувати родина, яка є Божою установою. І кожна людська одиниця є насамперед членом родини і то цілком незалежно від себе самої, а з волі вищого порядку, і щопотім вона може бути членом будьякої суспільної групи. Тому й кажемо, що саме **родина**, а не окрема людина, є найстаршою суспільною одиницею, бо ця завдячує своє існування саме родині. І родина є тим першим і найважнішим чинником, який дає людині самі найсуттєвіші виховні основи, що потім приймаються і в суспільному життю. Людська одиниця одержує всі суттєві елементи своєї особовості через родину і в родині, тому й родина і вітальність родинного життя є першою передумовою людського життя взагалі. Де немає нормального родинного життя, там немає і нормального розвитку суспільства. Соціологи кажуть, що одною з причин упадку римської імперії був упадок родини, родинного життя. І всякому іншому організованому суспільству загрожує упадок, якщо в ньому зникатиме нормальне родинне життя.

Родинне життя діє на формування людини від першого дня її народження і триває довгі роки. Інші чинники, очевидно, теж беруть участь у формуванні людської особовості, але їх вплив позначається трохи пізніше, і вони діють принагідно і спорадично, з певними перервами, хоч у певному віці їх вплив перемагає родинний, так що, практично, вплив родини неоднаковий у всіх стадіях росту людини і її виховання. Найміцнішим він є в першій стадії виховного процесу, тому на родину тоді і ставиться головний наголос, а пізніше, головно в дозріваючому віці, коли дитина починає відчувати в собі власну силу і здібність кермувати собою, вплив родини слабне, хоч, теоретично, він триває, так сказати б, перманентно, тільки не з однаковою силою, залежно від моральної сили родини і її виховної спроможности.

Ця ступенєвість є природним наслідком того факту, що виховний вплив родини зумовляють самі потреби, тому тими потребами його і міряється. Коли потреба родинної опіки в дітей, які dorостають, зменшується, то зменшується і родинний вплив на дітей. Дитина почуває респект і пошану до батьків, як довго потребує родинної опіки й допомоги, коли ж вона починає dorостати, то й менше починає відчувати потребу тієї опіки, прагнучи йти власною силою і власною дорогою.

Коли йде про родинну опіку, то деякі батьки (під словом батьки розуміємо обоє: батька і маму) пробують ухилитися від своєї відповідальності за виховання, яке на них накладає родинний обов'язок, і, керуючись егоїстичними мотивами, передають виховання дитини чи дітей в інші руки — домашньої прислуги, годувальниць, няньок, учителів тощо — так зробив був, між ін. і відомий теоретик виховання Руссо із своїми п'ятерома дітьми, віддавши їх на виховання харитативним установам. Наслідки цього, очевидно, не мусять бути негативні, але це неприродно і не може бути правилом, тільки винятком. Знову ж інші батьки, теж з егоїстичних причин, занедбують виховання дітей, залишаючи їх їхній таки власній долі. Вони викручуються тим, що вони, мовляв, утомлені важкою працею в фабриці — це стосується і до наших батьків — і потребують відпочинку, але той відпочинок забирає їм, звичайно, весь вільний час, який їм залишається після фабричної праці, а потім приходиться час нормального відпочинку, і їм не залишається ні хвилини часу для їх же власних дітей. Щоб мати „спокійну годину“ батьки висилають дітей у кіно, дають їм на весь вечір телевізію, або пускають дітей, у вільний день від школи, на вулицю, де дитина виховується „сама“, тобто серед дітей таких же безопічних як вона сама. А батьки тимчасом „відпочивають“ чи займаються іншою працею, не маючи досить часу (й охоти) присвятитись дітям, обмежуючись тільки до заспокоєння найконечніших потреб чисто матеріального характеру. Така практика, тобто такий егоїзм у наших родинах дуже поширений і вважається правильним навіть серед батьків з вищою освітою. Всю цю неубагу й занедбантя з боку батьків діти використовують по-своєму, і батьківський авторитет у них паде багато скорше, ніж це стало б нормальним, а в наслідок того виростають діти ненормальні, неморальні й невиховані, з яких ні батькам, ні Церкві, ні суспільності, ні народові чи державі ніякої користі.

З другого боку, трапляються нерідко і протилежні випадки, також скрайні, що деякі батьки так захоплюються своєю владою над дітьми, що стають просто тиранами, нездібними розуміти вимоги дитячої душі, забуваючи, що владу цю, свій авторитет вони мають не заради себе самих, тільки заради своїх дітей. Вони звичайно надуживають свою владу, користуючись нею часто поза межами потреб і доцільності, навіть ще й тоді, коли та влада вже фактично вигасла, бо діти стали дорослими й живуть самостійно.

Отакі екстремі — ухили від виховних обов'язків або перевикування їх — надуживання своєї влади — впливають негативно на виховний процес і зменшують ефективність родини як виховного чинника. Батьки дуже рано втрачають свої впливи на дітей і виховні спроможності, а в дітей народжується часто ресантимент (злопам'ятність), який часто буває неможливий до переборення. Перемогти його могла б тільки любов, але в таких батьків немає родинної любови, тільки самолюбство, яке викликає таке ж самолюбство в дітей, що відчувають сами ж батьки в старшому віці не менше гостро й прикро, як діти відчували їхнє тиранство або брак зацікавлення ними в їх дитинстві. Де бо немає родинної любови, там і інші чинники недомагають; навіть ті, що в нормальних умовах мають зовсім позитивний вплив, діють негативно і витворюють у дітей негативні думки, бажання, звички тощо. Це показує, яка природно могутня є влада і сила родинного дому у вихованні, якому ще стоять до диспозиції такі чинники як школа, Церква і різні молодіжні й суспільні організації, включно з державою. Треба тільки

ту силу вмiло й успiшно використати для добра i самих дiтей, i батькiв, i громади.

З усього вище сказаного впливає одна унiверсальна правда, що перше **право i обов'язок** виховувати дiтей має **родина** i нiхто не може їй цього права вiдiбрати, але родина також не повинна нiкому цього права передавати. А коли якась держава узурпує собi право i владу батькiв на виховання молодих поколiнь, як нпр. СРСР, то така держава грiшить не тiльки тим, що заводить деспотизм i диктатуру, але й тим, що поповнює дурницю, яку, на довшу мету, може тяжко вiдпокутувати, бо держава нiде й нiколи не може дорiвняти родинi, навiть недосконалiй, у вихованнi дiтей.* Батько-мати, брати i сестри та iншi члени найближчої родини мають велику силу **емоцiйного** впливу, якого не можна заступити жадним iншим чинником. Авторитет родини спирається, як ми вже згадували, на любовi, а не на полiцiйному режимi, бо де в родинi панує полiцiйний режим, там немає i не буде щасливого родинного життя та успiшного виховання. Авторитет родини, базований на любовi, має силу дiяння i на опiрних та важких до виховання дiте. Як довго цей авторитет має любовний характер, вiн може здобути мовчазну згоду i опiрної та злосливої дитини пiддатися родинному прововодi, бо правдиве виховання, за християнською теорiєю, можливе тiльки за внутрiшньою згодою самої дитини (вихованка).

Виховнi можливостi родини лежать ще й у тому, що родина є першою i єдиною такою суспiльною групою, якої члени перебувають постiйно у найтiснiшому i найбезпосереднiшому зв'язку i взаємодiї, а це має дуже особливе значення, бо особистi взаємини мiж людьми є завжди наймiцнiшим чинником духового контакту. Тому саме в родинi найлегше прищепити дiтям почуття патрiотизму та виховати нацiональну свiдомiсть, любов до свого народу й країнi, до нацiональних традицiй, до iсторiї й побуту тощо. Старше поколiння нашої емiграцiї в цiй країнi хоч i щиро любило свою батькiвщину — рiдне село й рiднi сторони та рiдних людей i все життя тягнулося до них, помагаючи матерiально не лише найближчiй родинi, але й дуже часто рiдному селу, то своїм дiтям воно не вмiло прищепити такого патрiотизму i дати нацiональне виховання. Не тiльки тому, що це була так звана зарiбкова емiграцiя, мало освiченi люди, але й тому, що й суспiльнi та полiтичнi умовини тодi були iншi i не вимагали вiд них того, чого вимагають вiд нас наші сучаснi. I вони, покинувши свiй рiдний край у полiтичнiй, культурнiй i господарськiй нуждi й неволi, не вмiли своїм дiтям сказати про рiдний край щось бiльше i краще вiд того, що вони сами бачили i залишили, шукаючи кращих умовин життя. Рiдна країнa була для них образом неволi, темноти, нужди, бiдности й вiсталости. Такою змалювали вони її i своїм дiтям, якi не мали причини нею захоплюватись i гордитись. А молода людина мусить чимсь захоплюватись, мусить щось подивляти, до чогось прагнути, iнакше життя не матиме для неї вартости. Вона тягнеться до чогось великого та величавого, iмпозантного, героїчного, небувалого, вона шукає можливостей вияву себе, своєї невикористаної енергiї, запалу, вогню, бажає нераз чогось, сама не знаючи чого i чого теж її батьки не могли їй дати ані навiть показати чи розказати. I вона легко пiшла туди, де все те вона могла знайти — справдi або сповидно — i там залишилася без найменшого спротиву батькiв,

* W. Kane. Some Principles of Education. Chicago, 1938, p. 142.

та цілковито асимілювалась. Були, очевидно, й виняткові родини, що дітям „їсти не давали“, коли ті не хотіли говорити по-українськи, і наслідки того ми самі на власні очі бачимо, зустрічаючи тих людей у щоденному житті і помічаючи їх нераз дуже добру українську мову й вимову (т. зв. акцент), хоч вони вважають себе американцями (але українського походження, якого ніколи не соромляться). Але це невеликий відсоток, може 10%, а більшість, тобто 90%, втопилися в чужому морі, хоч батьки їхні і до сьогодні залишилися свідомими українцями (американськими горожанами).

Але нова еміграція наша має багато більше даних для того, щоб її діти не стидалися свого походження, а гордилися ним і країною своїх батьків, їх мовою, яка тут сьогодні означає не щобудь, а одну з багатьох чужих мов, так дуже тепер потрібних для цієї країни, їх культурою, для якої нині й чужинці мають слова признання, їх традиціями, яких ніюдин культурний нарід не посоромився б, а також і своїми здібностями і творчими можливостями, дарма, що країна їх батьків поневолена. Це багато значить, то правда, але далеко не все, коли йде про оцінку народу.

Одначе нова еміграція має інші дуже важні хоби: вона в своїй більшості занадто егоїстична, антисуспільна, матеріялістична, опортуністична й відступницька, яка дуже легко відступить від своєї національності з чисто особисто-матеріяльних спонук, хоч вона ніби то й політична еміграція. І коли самі батьки ще сяк-так держаться своєї національності, бо вони нічим іншим бути не можуть, то своїх дітей вони стараються виховати в цілком асиміляційному дусі, щоб діти не мали й сліду українського походження. Таким чином вони самі стають уже відступниками, бо коли в тому дусі виховують своїх дітей, то вони самі прийняли того духа раніше.

Все це очевидно наслідки складних обставин, а перш за все родинного й суспільного (домашнього і позадомашнього) виховання та, очевидно, відповідного психічного наставлення. Ця бо еміграція росла й виховувалася, здебільша, між двома світовими війнами, коли наше суспільне життя розвивалося менш-більш під впливом двох течій чи тенденцій: ірраціонально-суспільницької і раціонально-опортуністичної. Люди першого наставлення або з перевагою його шукали вияву то в революційній діяльності (не конечно тільки військовій) або в суспільно-громадській активності в різних ділянках життя — господарській, культурній, мистецькій та інших, з думкою про користь українського народу, а люди другого наставлення керувалися головно егоїстично-матеріялістичними мотивами і використовували таким чи іншим способом життя для своїх особистих, головно фізично-матеріяльних цілей. На еміграції опинилися вони здебільша тільки **позірно** з політичних міркувань, а в дійсності з чисто матеріяльних — збереження фізичного життя, безпеки й вигоди, якої в советській дійсності вони не знайшли б. Потрапивши в такі умовини, як тут, за океаном, вони кинулись заспокоювати свої матеріяльні потреби, а щоб запевнити це саме і для своїх дітей, вони стараються держати їх далеко від того, що може, на їх думку, бути перешкодою в осягненні їх життєвих цілей, з чималим розрахунком і на те, що колись, на старі літа, щось і їм припаде від дітей, коли вони будуть добре забезпечені матеріяльно. Звідси й своєрідна утеча цих людей або, скажимо просто, відступництво від власного народу та його інтересів, і в тому напрямі виховування своїх дітей, бо це їхня життєва ціль, а поза тим вони не виявляють ніяких інших ба-

жань. Отже, тому що вони самі не мали суспільно-національного виховання, то й своїм дітям його дати не можуть, і вершком своїх амбіцій вони уважають те, щоб їх дитина, власне, не мала ані національної свідомости, ані не знала рідної мови, яка, мовляв, псує їй англійський „акцент“, та щоб вона взагалі не почувалася приналежною до українського народу. Таких батьків теж треба виховувати в суспільно-громадському і національному дусі, щоб вони могли і своїх дітей скеровувати в тому ж напрямі. В національно свідомій, патріотичній і суспільно наставленій родині виростуть, очевидно, і такі ж діти, бо батьки їх подбають про це, але в родині антисуспільній, егоїстичній і матеріялістично-опортуністичній дітей національно свідомих не буде, коли це не виконають за батьків інші чинники, а перш за все наші школи та молодіжні організації, як Пласт, СУМА, ОДУМ та інші.

Родинні виховні можливості полягають далі ще й у тому, що родина є першою такою установою, яка заспокоює майже всі основні потреби своїх членів, а це має глибоко емоційне значення, бо родинні переживання, звичайно, глибші ніж усі інші, і виховання дуже великою мірою залежить від емоційного стану чи наставлення дитини. В родині панує нормально велика любов між членами, навіть незалежно від того, чи вони живуть потім разом чи окремо, розділені тисячами миль. І на цій любові великою мірою спирається виховання.

Зрозуміла річ, що родина може виконати свою велику суспільну місію — творення і формування рдини — тільки тоді, коли в родині існують задовільні умовини здорового морального і щасливого життя. Родина розбита, розлучена чи якнебудь знищена означає занепад природної цілі творення родини. Тому найпевнішою гварантією стабільности й ціліности родинного життя є **релігія**, яка єдина спроможна вдержати родину вкупі і допомогти двоє людям, чоловікові і жінці, йти крізь життя. Релігія спроможна допомогти їм відчутти відповідальність одне за одного, за своїх дітей і взагалі за суспільство. Звідси й береться певність, що родина є **найпевнішим осередком морального виховання**. Погана поведінка якогось члена родини приносить неславу всій родині, тому в нормальній родині обов'язком старших членів було і є пильнувати поведінки молодших. Прикладом цього може нам послужити і колишнє наше патріархальне село, де голова родини — батько або найстарший син, коли батько вже не жив, був для родини найбільшим авторитетом. Молодші діти респектували старшого брата, як батька, навіть ще за батькового життя.

Такої родини, як колись, уже, мабуть, немає ні тут, ні там. В давніх суспільствах родина не тільки сама була міцною і споеною суспільною одиницею, але й прикладом для суспільних взаємин, тобто суспільні взаємини були відбиткою родинного життя й родинних взаємин. Давня родина розвинула була свій власний кодекс поведінки й моральности, який нормував взаємини поміж членами. Син знав, як він має поводитись супроти батька й матері, молодший брат чи сестра супроти старшого брата й сестри. Такі самі взаємини були і в суспільстві, головно між старшими й молодшими членами якоїсь позародинної спільноти, і непошанування старших людей молодшими вважалось провинною.

Але давня родина була ще й господарською одиницею, не тільки суспільною. Давня родина була продуцентом певних матеріяльних дібр і продукувала багато дечого з того, що споживала. В таких умовинах

родинний дім був центром багатосторонньої підготовки до життя. Дитина виростала в постійному товаристві старших членів родини й одержувала більше всесторонню підготовку до життя. Домашнє життя було повне різних завдань, відповідних до сил і спроможностей дитини. Тоді не було імітації життя, як у сьогоднішніх школах, а саме життя, і дитина свідомо була того, що її праця теж приносить якусь користь родині, тому й зацікавлення в неї тією роботою було справжнє й природне. Дитина відчувала певну відповідальність за доручену їй працю, а це зміцнювало її волю й розвивало характер. В такій родині глибокий був і вплив релігійної атмосфери.*

Сьогодні така „архаїчна“ родина, бодай у країнах з високорозвиненою промисловістю, вже майже не існує. Хіба ще у відсталих країнах, де розвиток промисловости не спричинив такої зміни суспільного й родинного життя, як тут, і де родина зберегла більшу або меншу інтегральність і суцільність. В країнах промислових змінилися життєві умовини, промислова революція замінила домашній промисл фабричним і забрала з дому старших членів родини майже на цілий день. Тому дома немає тепер ніякої домашньої праці, як було давніше, і дитина не може вже одержувати дома достатньої підготовки до життя. Велику частину цієї функції мусіла перебрати школа, а надто, що фабрика забрала не тільки батька, але й маму та старших членів родини. Тим самим виховна роля родинного дому силою того факту чи тих фактів змаліла і зв'язок між окремими членами родини послаб. Багато життєвих потреб тепер заспокоюється радше поза домом, і родинний кодекс моральности не має такого безпосереднього зв'язку з суспільним, як давніше, бо родина в багатьох випадках перестала бути чинником релігійного і морального виховання. Суспільність стала імперсональна і суспільної поведінки вже не можна більше навчитися в родині.

А однак навіть і тепер, при зменшеній інтегральності родини, родинний дім все ще є сильним чинником у вихованні. Родина все ще є установою, яка заспокоює потребу людини належати до якогось ближчого гурта і дає їй психічну певність, почуття захисту й безпеки, які для її розвитку конечно потрібні. І діти все ще належать батькам, а батьки дітям, де держава ще не відбрала цього права власности й почуття взаємної приналежности, як нпр. СССР. А це почуття робить взаємини між членами родини високою мірою виховними. Дитина все ще проводить більше часу дома ніж поза домом і міцно ще відчуває свою приналежність до своєї родини. Але тому, що вона щораз більше перебуває з мамою, як з іншими членами родини, то й відповідальність більша, коли не вся, за виховання спадає тепер на маму, з чого деякі теоретики роблять висновок, що супроти такого стану мама мусить уміти виконати ті вимоги, які ставить до неї нове життя й нові умовини, та мусить відповідно до них підготуватися. Шкільне виховання дівчат повинно мати за ціль також виховання майбутньої матері й господині. Але тому, що господарські справи є тільки частиною цієї підготовки, то новітній матері не вистачає вже бивчати тільки домашні справи. Вона повинна бути людиною інтелектуальних і естетичних зацікавлень, щоб могла вдержати вдома певний ступінь культури й елегантції. Вона повинна познайомитись із суспільними й господарськими умовинами свого оточення, щоб розуміти нестатки й клопоти родинного життя, помагати дітям вибирати звання і виминати всякого рода „вовчі ями“, на які діти

* Pierre Marique, op. cit.

так часто натрапляють у своєму життю. Окрім того вона повинна бути обзнайомлена і з анатомією людини, фізіологією і психологією.**

Не можна не погодитись із цими, досить, що правда, високими вимогами до матерей — це була б ідеальна мати, якби була так підготована до своєї виховної ролі — але це таки задалеке чи завелике пересування виховного тягару з батька на матір і відтяження батька від виховних обов'язків. Батько, справді, менше перебуває дома як мати, і він не може стільки часу присвячувати дітям, що мати, яка з малими дітьми залишається весь день дома, але його завдання все таки не може обмежитись до наглядальної ролі чи до інтервенції, де материн сентимент треба рівноважити розумом. Він повинен мати однакову з матір'ю відповідальність за виховання дітей, а через те і відповідну підготовку до виховання. Коли він не мусить цікавитись чисто домашньою роботою, то на його долю випаде мати на увазі справи позадомашні, так сказати б, зовнішні, які теж грають визначну ролю у вихованні. Вони приходять щоправда трохи пізніше, у старшому дитинстві й юнацтві, але вони не менше важні, коли й не більше, як ті, що на черзі в дошкільному віці, коли мати роля силою факту більша й важніша як батькова. Словом, які б не були суспільні умовини, батькова відповідальність за виховання дітей мусить бути неменша ніж мати, тим більше, що старші діти завжди більше респектують авторитет батька ніж матері. Але обидвоє батьків мусять бути свідомі, що своєю власною поведінкою і своїм прикладом вони завжди впливають на дітей добре або зле. Тому вони мусять пам'ятати, що це вони і тільки вони обидвоє відповідають за умове й моральне здоров'я своїх дітей. Це вимагає від них тісної співпраці із школою, бо сама школа не зможе дати їх дітям більше ніж вона може. Очевидно, і з боку школи і то перш за все повинно бути відповідне наставлення до співпраці з батьками. Але ця співпраця можлива тільки при взаємному пошануванні одних одними — батьків і вчителів. Обидва ці виховні чинники мусять знайти спільну мову, мусять навчитися розуміти одні одних, шанувати одні одних, не надуживати своєї влади чи права власности і мати на увазі не свої власні — дуже часто ображені — амбіції, але добро спільне одним і другим, а особливо третім — дітям. Це, здається, можливе при умові, що батьки не будуть уважати своїх дітей незвичайними дітьми, навіть, якби вони й були геніяльні та незвичайно талановиті, бо від такої батьківської зарозумілості буває багато неприємностей і лиха як для них самих і для школи, так і для дітей. Але й з другого боку, учителі теж мусять бути виrozumілі й терпеливі як у відношенні до дітей, так і до батьків і мусять уже врешті закинути звичай ображати дітей у школі, називаючи їх дурнями, ідіотами, кретинами, як також і їх батьків, мовляв, „твій батько такий то і ти в нього вдався“, або ляяти дітей за те, що їх батьки щось там не можуть погодитися між собою і не живуть разом чи щось у тому роді. Таких випадків ще занадто багато буває в наших школах, а їх уже давно не повинно бути, бо це засоби дуже непедагогічні й простацькі.

Не меншу ролю, як у моральному й релігійному або суспільно-громадському, має родинний дім і в національному вихованні, яке нас тут особливо цікавить, бо в школах країн нашого поселення такого виховання і не може бути. А нам іде про українське національне виховання, бо це є наша, так сказати б, кровна справа, про яку ми мусимо дбати,

** J. D. Redden, op. cit. p. 344-5.

оскільки бажано і мусимо хоч би чимсь прислужитися нашій поневоленій батьківщині і нашому народові. В багатьох, заокеанських, країнах нашого поселення майже зовсім немає національного виховання в нашому розумінні й формі. Тут головну увагу звертають на виховання демократичне і громадянське (ситизеншип). Може подекуди демократичне виховання заступає або покривається з національним, як нпр. у нашій країні (ССА), яка демократизм ставить во главу вугла всього виховання і національну свідомість заступає демократичною. Можливо, що такий сильний наголос на демократизм є тут причиною різних неприємностей у вихованні, коли діти не признають ніякого авторитету і дуже рано пробують усамостійнюватись та намагаються іти власною дорогою. Але в цьому демократизмі і **наша велика шанса**, бо він дає і нам право та можливість культивувати свої особливості й виховувати наших дітей в українській національній свідомості й патріотизмі, з чого ми повинні якнайбагатше скористати, бо такої можливості увесь наш нарід і на рідних землях не має.

В нашій виховній системі ми, очевидна річ, не можемо легковажити демократичного виховання наших дітей, хоч це за нас і для нас роблять ті школи, де вчать наші діти, але ми, не забуваючи цього, хочемо і маємо звернути особливу увагу на національне виховання, щоб ще якийсь час зберегти у вільному світі нашу національну групу. І на першому місці, побіч релігійно-морального виховання, мусимо поставити виховання національної свідомості в нашій родині, почуття патріотизму, виховання національного духа, що був би спроможний витримати асиміляційний натиск, при одночасному громадянському вихованні й лояльності до країни поселення. Те, що українська дитина здобуде в тому напрямі дома, буде її **золотим фондом**, який ніколи не пропаде, а буде основною вартістю як для нашої нації, так і для країни нашого поселення.

Таке виховання здобувається ще найлегше в родинному домі, в правдивому українському родинному домі, легше ніж донебудь інде, очевидно, за умовою, що й інші чинники, які в певному віці дитини починають діяти, будуть достосовуватися і гармонізувати з наставленням і працею родини. Коли дитина доходить до шкільного віку і йде, скажім, до публічної (державної) школи, то родина мусить заздалегідь узброїти себе й дитину проти асиміляційних впливів і нівелювати їх дома, взявшись своєчасно і серйозно за виховну роботу. Але для цього треба двох засадничих речей: 1. міцної національної свідомості самих батьків, і 2. свідомої **сильної волі** батьків виховати своїх дітей у національному українському дусі. Ці дві вимоги до батьків основні й невідхильні, при чому друга з них навіть важніша ніж перша, бо в нас чимало свідомих батьків, навіть палких патріотів, але не завжди їх діти вміють по-українському говорити і почуватися українцями, бо їх батькам бракувало свідомої сильної волі виховати своїх дітей у національному дусі.

Коли ж дитина йде до української школи, української бодай у тому сенсі, що її ведуть українські люди, скажім, українські католицькі, православні, протестантські чи інші парохії, то треба, щоб ті школи були допоміжними родині і справді доповняли й завершували те, що зробила (або й не зробила) родина. А коли кожна українська родина матиме досить сильної волі й бажання виховувати дітей у національному дусі, а українські школи будуть наставлені й рішені родині в тому напрямі допомагати, то в нашому національному інтересі буде

посилати наших дітей виключно до цих українських шкіл і розбудовувати українське шкільництво — а це може поставити нашу спільноту в одній чи другій країні на видне місце і може спонукати рахуватися з нею серйозно, бо вона матиме великий вклад у духову розбудову країни. Тільки нашим родинам треба це ясно усвідомити і спонукати їх до того, щоб кожна наша дитина в шкільному віці винесла з родинного дому основи національної свідомості й національного духа. Так наставлена українська родина і так наставлена українська школа матимуть багато легшу працю в вихованні дітей, коли будуть діяти спільно і гармонійно. Коли ж одна частина буде недомагати або викручуватись від цього обов'язку, наша спільнота у вільному світі втратить будьяке значення і стане тільки погноєм для інших. Про майбутнє української Церкви, про її місію, не доводиться тоді й говорити. Американськи чи австралійськи чи канадійськи вихованими дітьми такої місії не виконати.

Д. Б.

Матеріали до „Словника літератури“

Д-р Іван Максимчук / УКРАЇНСЬКІ ПИСЬМЕННИКИ В БРАЗИЛІЇ

2. Парфеній Смола

Парфеній Смола був загально відомий у Бразилії під псевдонімом **Валентин Куц**.

Народився 17. 2. 1883 р. в селі Дудчин над Дніпром (Херсоцщина). Бувши учнем учительської семінарії а пізніше народним учителем, у 1900-1910 рр., по пав у вир тогочасного революційного життя на Україні. За свою культурно-освітню та підпільну діяльність у революційних гуртках був переслідуваний та якийсь час в'язнений царським режимом, внаслідок чого був змушений залишити рідний край. Під кінець весни 1911 р. виїхав до Бразилії, куди перед тим і в той же час виїхало кілька соток українців з Придніпрянщини. Спершу поселився у стейті Ріо Гранде до Сул, а згодом переїхав на терен стейту Парана. По перших переходових зайняттях, узявся за свою професію — вчителювання, якому всеціло віддавався по різних українських колоніях, розкинутих по нетрях бразилійського пралісу. Маючи на оці виключно громадське добро земляків — піднесення культурно-освітнього та економічного рівня українських колоній та розбудження національної свідомості рідної громади. Він з-поміж більшої кіль-

кості українських учителів, які зневірилися до свого звання, найдовше витримав на своєму становищі і з подиву гідною впертістю боровся проти всіх труднощів, бо вірив, що все таки вдасться йому вивести на нові шляхи тих, для добра яких себе посвятив. Ця непохитна віра в краще майбутнє української колонії в Бразилії не покидала його до самої смерті. З хвилиною приїзду до Бразилії професора Петра Карманганізаторів „Українського Союзу в Бразилії“. На установчому з'їзді Союзу 7-9. липня 1922 року в Дорізоні, він був делегатом з колонії Каразінью. В часі нарад Парфеній Смола, маючи 10-річну практику в праці по колоніях, висунув цілий ряд пекучих проблем, які поставив до розв'язки новій загально-українській організації. Цими проблемами були: українське шкільництво, кооперація та управа пшениці. Його бажанням було, щоб уся культурно-освітня праця по колоніях велася впарі з роботою над економічним піднесенням колоністів. У 1918 році він заснував у колонії Каразінью (мунісіпія Уніон да Віторія) першу на терені стейту Парана кооперативу робітників деревного промислу. Крім того, за його ініціативою були зорганізовані ще 133 кооперативи на терені цього

самого стейту, 2 на терені (стейту) Санта Катаріна та одна на обширі стейту Сан Павльо. В 1918-1930 р. розгорнув теж широку пропагандивну кампанію, вказуючи на вагу й значення кооперації для українських колоністів та на різні важливі питання пов'язані з хліборобськими справами, головню пропагував пекучу справу управи пшениці, що тоді була і тепер є одним з ключевих завдань бразилійської економіки. Свої статті на ці теми поміщував у двох українських тижневиках „Український Хлібороб“ та „Праця“.

На шляху своєї довголітньої жертвенної та наполегливої праці в користь українських колоністів — Парфеній Смола натрапляв на різні труднощі, головню з боку тих земляків, для яких працював, а які його не хотіли розуміти. Знеохочений тим, він прийняв працю при залізниці в Парані, яку виконував до смерті, не покидаючи одночасно свого зацікавлення громадською роботою.

Помер несподівано в Куритибі, 15.9. 1948 року, на 65-тому році життя. Похорони, в яких узяло численну участь українське громадянство Куритибі, відбулися 16. 9. 1948 р. на цвинтарі Агва Верде. Похоронив небіжчика о. Ол. Бутків. Над могилою попрощали покійного в останню дорогу стейтовий посол д-р Юліян Буський іменем усієї громади та редактор Микола Гец від українських товариств та в-ва „Хлібороб“. На могилі були зложені численні вінки, зокрема від Централі „Хліборобсько-Освітнього Союзу“, його філії в Куритибі, „Українського Допомогового Комітету“ та від друзів і знайомих.

Його несподівана смерть викликала ширій жаль серед широких кіл українських поселенців у цілій Бразилії. Український тижневик в Куритибі „Хлібороб“, з 18. 9. 1948 р. (число 23, 885), так схарактеризував покійного: „В Його особі стратила українська колонія у Бразилії одного з найкращих своїх патріотів і громадських діячів, довголітнього вчителя українських шкіл, першого кооператора, талановитого поета, письменника й публіциста. Покійний, не жалюючи своїх сил і здоров'я, усе своє життя

присвятив справі піднесення свідомості й добробуту місцевої української громади. Тяжкі життєві негоди і надмірна праця надірвали його сили і привели до невилічимої хвороби серця, котра стала причиною смерті нашого заслуженого діяча“.

Покійний залишив доволі численну літературну і журналістичну спадщину, але вона досі не зібрана і не зареєстрована. Треба її шукати по різних періодиках як бразилійських, так і українських. Був довголітнім співробітником тижневика „Український Хлібороб“ і фактичним та відповідальним його редактором від 16. 2. 1930 до 18. 6. того ж року.

Окремими книжечками вийшли: а) оповідання з життя українців у Бразилії п.з. „Бездготові телеграфи“.¹

б) поема бразилійської пущі п. з. „Руський Мойсей“.²

в) П. Смола: „Практичні вправи в португальській мові для Українців“.³

¹ „Перемога“ в Буенос Айрес, 1947, 23 стор., присвячене „Дорогому землякові А. Білопольському в спільній тузі за рідними херсонськими степами“.

² „Бібліотека Українського Хлібороба“, коштом В. Кухара, місце видання зазначене на обкладинці „Порто Уніон“, а на титульній сторінці книжки „Уніон да Вікторія“, рік видання 1925, стор. 89+ „Передмова“ до „Руського Мойсея“, яку через технічні вимоги поміщено при кінці книжки на сторінках від 90 до 96 включно.

³ „Ексерсісіос пратікос да Лінгва Португеза пара Українос“, уложив П. Г. Смола (херсонець), видавництво Соуза Аранія Лаказе, Сан Павльо, 1947 р., 16°, ст. 107 + 7, друковано в друкарні Йосифа Остренського і спілки, Сан Павльо, вулиця Томаз Карвалая, число 286. На 3-тій сторінці видавництва помістило таку заяву: „Маємо вже готовий написаний підручник португальської мови для українців. Але зогляду на те, що почала напливати нова іміграція, ми рішили видати щось ніби практичні лекції, якими можна було б користуватися зараз. Пізніше, за яких 2-3 місяці, сподіємося ви-

Цей підручник автор випустив під своїм власним прізвищем, а твори зазначені вище, під псевдонімом Валентин Куц.

Не тільки українська громада згадала щирим словом Покійного Валентина Куца, йому присвятили теж згадки і бразилійські кооператори. Один із них **Фабіу Луз Фільо** підкреслює у своїй просторій статті п.з. „Деякі причинки до історії кооперативного руху“, поміщений в „Інформативному Бюлетені“, офіційному органі паранського стейтового Секретаріату Рільництва (департамент помочі кооперації),⁴ що бл. п. Валентин Куц (Парфеній Слома) був „глибоким знавцем управи пшениці та хліборобства на терені стейтів Парана і Санта Катаріна, він був справжнім і щирим піонером, був правдивим, ентузіастичним та щирим борцем, який говорив 5-тюма живими мовами та добре володів латиською, це була людина високої загальної культури й визначний спеціаліст. Віддаю мій пошанівок цьому старому і неструдженому піонірові та людині вийнятової вартости. Поминаючи обставину, що він як нижчий залізнодорожний урядовець мав тяжке життя, то загаль втратив визначну людину. Його значення як піонера і передвісника була відмічена на численних сторінках листів й меморіалів, які знаходяться у моєму посіданні. Деякі з них я мав можливість оприлюднити тут у Ріо, на сторінках „Вангварди“ та в 2-ох книгах могого авторства. Залишаю цю щиру згадку пам'яті хороброго товариша, який упав на цій хресній дорозі, забутий

пустити в світ більше поширений підручник, з граматикою, який зможе послужити, як мало так і більше освіченим землякам. До теперішніх вправ додаємо і малий словничок. **Видавництво.**

Ця сама заява надрукована теж у португальській мові.

⁴ „Болетін Інформатіво до Департаменто де Ассістенція ао Кооператівізмo“ — Секретарія де Естадо дос Негосіос да Агрікултура до Парана, в Куритибі, за вересень 1952 р., число 20, на сторінках 13-18,

і незрозумілий як усі ті, що з апостольським запалом присвятили себе людській, а тим самим, шляхетній справі. Він буде для нових поколінь будучим прикладом людини чести і справжнього навчителя, піонера, життя якого було присвячене для добра загалу. Зневірний й незрозумілий, як кожний ідеаліст, повернувся на своє давніше становище залізничника і тут зустріла його смерть“.

Валентин Куц записався, можна сміло твердити, золотими літерами в історії української католицької громади на терені Сан Павльо.

Це було в половині липня 1947 року, коли сан-павльський архієпископ і кардинал Дон Карлос Кармело де Васконселос Мотта, внаслідок доносів польського ксьондза о. Вішневського та москалів Покровського й Потехіна, вівзав на розмову українсько-католицького священника о. Йосифа Скульського, який тоді опікувався численними українськими імігрантами католицького віровизнання й організував окрему українсько-католицьку громаду. Вони прибували тоді масово з Європи на терен Сан Павльо. В гострій розмові кардинал заживив, що він не бажає собі, щоб о. Скульський на терені його дієцезії формувал окрему укр.-кат. громаду, бо він має на те інших духовників, як напр. польського, литовського або мадярського, так що українські католики не потребують окремого священника, ані теж окремої церковної організації. Про це бажання кардинала о. Скульський повідомив своїх вірних, наслідком чого було сформовано окремо делегацію, завданням якої було з'явитися особисто на авдієнцію в кардинала, запротестувати проти його рішення та просити згоди на заснування окремої українсько-католицької парафії, яку мав би очолити о. Скульський. У склад делегації входили: Марія Янішевська, Ольга Новосядло, Михайло Дзюра, Валентин Куц і Володимир Скульський. В часі авдієнції, що відбулася 23. 7. 1947 року, промовляли всі члени делегації, а також забрав слово Валентин Куц. Він, хоч православного віровизнання, у своїй палкій промові виголошеній частинно португальською, а частинно латинською мовами, гаряче

став в обороні слухних домагань українських католиків створити для них окрему парафію на чолі з о. Скульським, при чому нап'ягував інтриги й підшепти ворогів українського народу, якими є поляки і москалі. Ця промова зробила помітне враження на кардинала. Вислід авдієнції був корисний для українських католиків на терені Сан Павльо. Карди-

нал після довшої розмови з усіма делегатами погодився на те, щоб о. Скульський продовжав свої організаційні заходи серед українських католиків з метою створити окрему парафію і щоб о. Скульський і на дальше відправляв для них українські Богослуження у бразилійському костелі, званому „Матріз Веля“ у Сан Каetano до Сул.

На мовні теми

Яр. Рудницький ШЕВЧЕНКОВА МОВА
Мово- й назвозначчі інтерпретації.

І. „Ненароджений“

Повний заголовок Шевченкового „Послання“ згідно з першим його друком у т. зв. ляйпцігській книжечці з 1859 р. такий: „І мертвим і живим і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні мое дружное посланіє“.¹ Пізніші видавці в дечому міняли цей заголовок, напр., І. Франко в 1908 р. змінив „дружное“ на „дружнє“, теперішні підсоветські видання подають: „дружнє“, коли не говорити про інші зміни. Ніяких змін однак не було в слові „ненародженим“. Воно в цій формі повторюється з часів перводруку 1859 в усіх виданнях, хоч легко було б його „знароднити“ на „ненароджених“, як знароднили „дружное“ на „дружнє“, чи „дружнє“.

Обидві форми: „дружное“ і „ненародженим“ — форми не народні, а церковнослов'янські запозички. В останньому слові на церковнослов'янський характер вказує група „жд“, якій в українській народній (і літературній) мові відповідає „дж“, або „ж“, напр. „ненароджений“, „межа“ (говіркове, карпатське: „меджа“).

Слово „ненароджений“ походить — як відомо — від дієслова „родити“. Це минулий дієприкметник, утворений за допомогою наростка — **ень**, відомого поза

¹ Пор. Яр. Рудницький: Шевченкіана на Заході. Перше видання Шевченка на Заході. З нагоди сторіччя 1859—1959. Збірник заходознавства УВАН, т. VI (4), Вінніпег 1959, стор. 56—57.

цим у всіх слов'янських мовах, напр., укр. „печений“, „варений“ „солений“ „стрижений“ ітд. У староцерковнослов'янській мові засвідчені такі дієприкметники від слова **родити**: „едьнороджень“, „новорождень“, а дальше такі форми, як „порождение“, „рожденье“, „рождьственъ“, „рождьство“, „рождьство“ (наше: Різдво), „туждерождение“.² Прикметне всім цим словам те, що сновний звук кореня в них — голосний „о“.

Останніми часами почали цей звук вводити теж і до нашого різдвяного привіту „Христос рождається“, замість „Христос раждається“. Правда, цього привіту в Шевченка не подибуємо, але ж форма „ненародженим“ виразно вказує на те, що Шевченко вживав її, у відношенні тільки до дієслова „родити“ (з корінним „о“). Вказує на те й інший приклад у Шевченка: „народженого“, що його наводить В. Сімович у статті „Дещо про Шевченкову архаїзовану мову“,³ як доказ рефлексії старої сполуки **dj**.

Про неправильність форми „рождається“ й єдиноправильність форми „раждається“ ми вже писали на іншому місці,⁴ зв'язуючи її з дієсловом „раждатися“ з корінним **а** (з первісного довгого **о**). Тут хіба додамо, що ніодні староцер-

² Пор. L. Sadnik — R. Aitzetmüller: Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten. S — Gravenhage — Heidelberg 1955, S. 295.

³ Сьогочасне й минуле, т. 3—4, Львів 1939, ст. 41.

⁴ Пор. дискусію в цій справі на сторінках вінніпезького „Нового шляху“, 1956, ч. 1—3 (Рудницький), ч. 9 (Т. Сидоренко), ч. 11 (Ю. Мовчан) і ін.

ковнослов'янський текст не знає форми „рождатися“, зате послідоно в усіх текстах подибуємо форми з **а**.⁵

Відношення дієслів „родити“ : „раждати“ таке саме, як укр. „могти“ : „помагати“ — рос. „мочь“ : „помогать“

укр. „ломити“ : „ламати“ — рос. „ломить“ : „ломать“

укр. „мочити“ : „мачати“ — рос. „мочить“

старо-сх. слов. „боду“ : „бадаю“, і ін.

Російська мова поширила форми з **о** на старий тип з **а**, в тому й на „рождатися“ (пор. „Матеріяли...“ І. І. Срезневського, т. III, стор. 17), хоч старі східнослов'янські пам'ятники, як напр. „Остромирове євангеліє“ з XI ст., „Пандекти Антіоха“ з XI ст. й ін. мають форми з **а**,

⁵ L. Sadnik — R. Aitzetmüller, цитоване місце.

отже: „раждається“. Тим то, вводячи в українську мову форму з **о** в слові „раждається“, вводимо в неї чужу, російську розвоює тенденцію, проти якої говорить уся історія української мови. Слово „ненарожденним“, утворене Шевченком від дієслова „родити“ (не: „раждати“), не може ніяк служити за аргумент щодо форми „раждається“, як це дехто хоче „доказувати“ в дискусії. Ми певні, що коли б Шевченко жвивав цього слова, то воно було б „раждається“, а не „рождається“, відповідно до форм: „помогти“ : „помагати“ в „Розритій могилі“:

А тим часом перевертні
Нехай підрастають,
Та допоможуть москалеві
Господарювати...
Помагайте недолюдки
Матір катувати...

д-б.

Бібліографія

Понеділок, Микола. Соборний борщ; збірка гумористичних нарисів, розповідей, лицедійств, оглядів та рецензій з актуальних і недавноминулих подій. В-во Ю. Середяка, Буенос Айрес 1960, 398 стор. ілюстр.

Чапленко, Василь. „Українці“, повість, Нью Йорк, Published by All-Slavic Publishing House, 1960, 176 стор.

Лисняк, Роман. Останній полк; сатири. Ньй Йорк 1960, 20 стор.

Календар-Альманах „Українського Слова“. 1961. Націоналістичне видавництво в Європі, Париж [1960] 192 стр. ілюстр.

Календар „Українського Слова“ 1961 [стінний відривний за місяцями, з поезіями й малюнками Т. Шевченка, 1960 12 стор.].

Календар Альманах Мітла на 1961 рік. Вид. Ю. Середяк, Буенос Айрес, 1960, 128 стор. ілюстр.

Шевченківський Календар Альманах Українського Голосу для відмічення сотих роковин смерті Тараса Шевченка 1861—1961. Тризуб, [Вінніпер, 1960], 176 стор. ілюстр.

Доманицький, Віктор. Тарас Шевченко; (синтетично-націологічні студії його

життя й творчості). З 4 автопортретами Шевченка та 27 малюнками. Накладом автора. Чікаго, 1961, 116 стор. ілюстр. \$2.00.

Рудницький Ярослав. Зенон Кузеля як лексикограф. Відбитка із Збірника присвяченого пам'яті З. Кузелі, Записки НТШ т. CLXIX, Париж-Вінніпер, 1960, 7 стор.

— До питання систематики українсько-канадійського фолькору. Відбитка із Збірника присвяченого пам'яті З. Кузелі. Записки НТШ т. CLXIX, 7 стор.

— **Бібліотека Товариства Просвіта** в Порт Артурі, Онтаріо. Друге видання. Накл. Товариства. Вінніпер — Порт Артур 1961 [УВАН, Серія Літопис УВАН, ч. 19], 16 стор. ілюстр.

Рудницький, Ярослав, д-р. Найближчі завдання Шевченкознавства. УВАН, Серія: Літопис УВАН ч. 16, УВАН, Вінніпер, 1968, 32 стор.

— **The origin of the Name “Slav”**, Presidential Address delivired at the 8th Annual Meeting of the American Name Society in Chicago, Ill. Dec. 27, 1959. Second Revised Edition. Ukrain-

ian Free Academy of Sciences. Series: Onomastica No. 21. Winnipeg 1961, 24 p.

Smal-Stocki, Roman, The Captive Nations; Nationalism of the Non-Russian Nations in the Soviet Union. With a Preface by Lew E. Dobriansky, Institute of Ethnic Studies, Georgetown University. Bookman Associates, New York, 1960, 118 pp.

The Slavic and East European Journal. Winter 1960, Vol. IV (XVIII), No. 4. Published by the American Association of Teachers of Slavic and East European Languages.

Asher, Oksana. A Ukrainian Poet in the Soviet Union. New York 1959 49 pp.

Tys-Krojmaluk, Jorge. La Batalla de Poltava (7 de Julio de 1709). [Відбитка з „Ukrania Libre, 1. 1960, чч. 14/15 і 16/17]. Biblioteca del Instituto Informativo-Editorial Ukranio.

Kaye-Kysilevskyj, V. J. Ukraine, Russia and other Slavic Countries in English Literature. A Selected Bibliography of Books, Pamphlets, Articles etc. published in England between 1912-1936. Slavistica No. 40, Winnipeg 1961, 47 pp.

Rudnyckyj, J. B. and others. Slavica Canadiana. A. D. 1959. Compiled by . . . in co-operation with **H. F. Chanal** (Russia), **J. Kirshbaum** (Slovakica), **D. Sokulsky** (Ukrainica), **V. Tyrek** (Polonica) **I. Avakunović** (Serbo-Croatica). Slavistica, Proceedings of the Institute of Slavistics of the Ukrainian Free Academy of Sciences, No. 39. Winnipeg 1960, 40. pp.

— **Ukrainica Canadiana 1969.** Compiled by **J. B. Rudnyckyj** and **D. Sokulsky**. Ukrainian Free Academy of Sciences. Series: Bibliography. No. 7. Ukr. Canad. Committee. Winnipeg 1960, 16 pp.

Енциклопедія Українознавства

гаслова частина в 5-ох томах

ПОВИННА БУТИ В КОЖНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ХАТІ.

В передплаті коштує \$50.00, які можна сплачувати ратами, бо пізніше коштуватиме \$75.00.

Отже краще замовити вже тепер і платити ратами \$50.00, аніж потім відразу \$75.00. Кожна практична людина замовляє собі ЕУ вже тепер, не відкладаючи на потім. Вже появились два перші томи.

Замовляти можна в нашому видавництві:

838 N. 7th St., Philadelphia 23, Pa.

Просимо всіх передплатників (в тому і післяплатників) подавати кожногасну зміну своєї адреси, щоб не було зайвого замішання в адміністрації і зайвих коштів з тим зв'язаних. На зміну адреси долучувати 10 ц.

— — — — — Витніть і перешліть — — — — —

До Видавництва „Київ“!

Оцим зголошуюся на передплатника журналу „Київ“ і висилаю річну передплату \$4.00, піврічну \$2.00. Журнал висилати на нижче подану адресу:

Підпис (читко):

Адреса:

.....

.....

ВЖЕ БІЛЬША ЧАСТИНА наших післяплатників стала передплатниками — а Ви? Станьте й Ви передплатниками і вишліть зараз же свої заборгування й передплату на 1961 рік!

Олександр Черненко

ПОЕМА НА 18 ПІСЕНЬ П. 3.

Л ю д и н а

появилася в минулому році в нашому видавництві і продається по ОДНОМУ ДОЛЯРУ. — Замовляйте для своїх бібліотек.

В-во „Київ“

Нові видання „Кисва“

В нашому видавництві вийшла нова збірка поезій

ІГОРА ШАНКОВСЬКОГО

під заголовком

ДИСОНАНСИ

Хто любить поезії — замовляйте! — Ціна книжки \$2.00.

Вже появились ДВА НОВІ ТОМИ

Творів Юрія Клена

III том: НОВЕЛИ І СПОГАДИ, \$3.50

IV том: В. ШЕКСПІР: „ГАМЛЕТ“ і „БУРЯ“ (переклади), \$3.50

Замовляти в нашому видавництві.

В в-ві „Київ“ можна замовляти

ВИДАННЯ НТШ і УВАН:

П. ЗАЙЦЕВ — Життя Т. Шевченка	\$5.50
Б. ЛЕПКИЙ — Мазепа	\$3.00
Є. МАЛАНЮК — Поезії	\$3.50
Т. ОСЬМАЧКА — Із-під світу	\$3.50
Збірка українських новель	\$3.50
Обірвані струни (антологія української поезії)	\$3.50
Є. ЧИКАЛЕНКО — Спогади	\$3.50
Д. ЧИЖЕВСЬКИЙ — Історія української літератури	\$6.25
І. ФРАНКО — Вибір із творів	\$3.50
С. ПЕТЛЮРА — Статті, листи, матеріали	\$7.00

Всі в твердій оправі.
